

ADOLF HARNACK

A SZERZETESSÉG

– IDEÁLJAI ÉS TÖRTÉNETE –

BENCZE JÁNOS FORDÍTÁSA

MODERN KÖNYVTÁR

SZERKESZTI GÖMÖRI JENŐ

53. SZÁM

BUDAPEST, 1911

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA

Minden történeti hagyomány egy darab igazságot tartalmaz; csak meg kell lelni. Rendszerint nem ott van, ahol keresik, hanem mélyebben.

(HARNACK)

A fordító minden jogot fentart magának

A Modern Könyvtár 1910. június havában indult meg

A MODERN KÖNYVTÁR SZERKESZTŐSÉGE:

VIII. KERÜLET, VAS-UCCA 15/b., I. EM. 18.

TELEFON : 6-89

ADOLF HHRNACK

Dorpatban, a Jivlandi egyetemi városkában, 1851. április 7-én született. Atyja, nagyatya teológusok voltak. Huszonhárom éves korában már a leipzig egyetem magántanára; 1876-ban Giessenbe, 1886-ban Marburgba s végre 1888-ban Berlinbe nevezik ki az egyháztörténet tanszékére, ahol mindmáig működik. 1903. óta a berlini »Királyi Könyvtár« elnökigazgatója. 1906-ban a titkos tanácsosi méltósággal tüntették ki, melyhez 1910-ben, a berlini egyetem százéves jubileuma alkalmából az »excellenciás« címet kapta.

1890-ben foglalta el székét a berlini tudományos Akadémiában. Az új tagot Theodor Mommsen üdvözölte. Beszédének kezdő szavai jellemzik Harnack tudományos munkásságának irányát és jelentőségét, »örvendünk, – úgymond Mommsen, – hogy a magunkénak vallhatjuk a keresztény dogmák történetének szerzőjét, azt az embert, aki a keleti csodamagnak világtörténeti, a lelkeket húsz évszázadon által majd lenyűgöző, majd felszabadító egyetemes vallássá való fejlődését előttünk föltárta, aki bennünket Krisztustól és Páltól Origeneshez, Hugustinushoz és Lutherhez vezetett, aki megtanított rá, hogy a kereszténységnek hatalmát és hatását ne egyedül csiráiban ismerjük meg, ha nem ép úgy elágazásaiban is...«

Harnack nagy műve, az egyháztörténet tudományában korszakalkotó »Lehrbuch der Dogmengeschichte« a dogmák történetét tárgyalja Krisztustól Lutherig, A háromkötetes mű első kiadása 1885-ben, negyedik kiadása 1910-ben jelent meg. Angol fordítása hét kötetre terjed. Rövidebb az egykötetes »Dogmengeschichte« (4. kiadás, 1905.) Egyéb főbb munkái: „Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten«. (Két kötet. 2. kiadás, 1906.) „Geschichte der altchristlichen Litteratur“. (Négy kötet. 1893–1904.) A berlini Akadémia háromszázéves jubileuma alkalmából megírta ennek történetét: Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften« (3 kötet, 1900.) Apróbb dolgozatait és beszédeit a »Reden, und Aufsätze« két kötetében gyűjtötte össze. (2. kiadás, 1906.)

Népszerű munkái közül »Das Wesen des Christentums« keltette a legnagyobb feltűnést. Német kiadása hatvanezer példányban kelt el. Rác Lajos sárospataki tanár fordításában magyar nyelven is megjelent, (»Új kereszténység lényege«; Sárospatak, 1906.)

»Das Mönchtum, seine Ideale Und seine Geschichte«, melynek magyar fordítását a Modern Könyvtár e kötetében veszi az olvasó, első ízben 1880-ban látott napvilágot; 1907-ben hetedik kiadásban jelent meg. A magyar fordítás arra van hivatva, hogy a nagy tudós nevét és munkáját szélesebb körökkel ismertesse meg. Ez okból a fordító jónak látta, hogy néhány jegyzetet csatoljon a műhöz,

Adolf Harnack hatvanadik születésnapján, melyet a tudós világ ez év áprilisában ül meg, legyen e kötet Magyarország üdvözlete!

(1911. március havában)

B. H.

Bármennyire különböznek is egymástól a keresztény vallásfelekezetek, abban az alapkövetelésükben megegyeznek, hogy a hitnek keresztényi életben kell megnyilvánulnia, hogy a kereszténység csak ott lép jogainak birtokába, ahol egy sajátos életet teremt. Való keresztényi élet a kereszténység közös ideálja. De milyen legyen ez? Itt elválnak az utak. Hogy különböző vallásfelekezeteink vannak, annak végső oka egykép a hitnek s a hitkivánta életideálnak különbségében rejlik. Minden egyéb eltérés vallási szempontból lényegtelen, vagy csupán innen kap súlyt és jelentőséget. Nem pusztán teológiai perpatvar, papi uralomvágy vagy nemzeti ellentétek születték az egyház szakadását – ezek is részesei voltak s ma is megőrzik –, hanem az életideál kérdésére adott feleletek különbözősége volt az, ami a szakadást előidézte és fentartotta. Egész csoportok vonatkozásaival nincs másként, mint az egyes emberével. Nem elméleti vélemények, hanem érzések és akaratirányok választanak el s forrasztanak egybe.

Ha már most megkérdezzük a római- vagy görög-katolikus egyházat, hogy miben áll a legtökéletesebb keresztényi élet, mindkettő azt feleli: Isten szolgálatában s evvel az élet összes javairól, a tulajdonról, a házasságról, az egyéni akaratról s az egyéni díszről való lemondásban, röviden a világtól való vallásos elvonulásban, a szerzetesi életben. Az igazi szerzetes az igazi, legtökéletesebb keresztény. R, szerzetesség tehát nem egyike a katolikus egyházakban fellépő, többé-kevésbé véletlen jelenségeknek, hanem, amilyenek ma az egyházak s ahogy az evangéliumot már évszázadok óta értelmezték, egy, a lényegükben gyökerező intézmény : a k e r e s z t é n y i é l e t.

Elvárhatjuk tehát, hogy a szerzetesek ideáljaiban az egyház ideáljainak, a szerzetesek történetében az egyház történetének képét kapjuk.

De lehetnek-é egyáltalán változó ideáljai, lehet-é története a szerzetességnek? Nincs-é arra kárhóztatva, hogy ezerszeres ismétlődés nagyszerű egyformaságában járja meg a világtörténetet? Milyen változásokra képesek a szegénység, a nőtlenség, a világtól való elszánt elvonulás ideáljai? Minő történetet képesek átélni avagy előidézni, akik a világnak s evvel egyszersmind változó alakulásainak, azaz történetének hátat fordítottak? A világról való lemondás nem azonos-é egyszersmind minden fejlődésről és minden történetről való lemondással? Avagy, ha tényleg nem volt azonos véle, nem tiltakozás-é a szerzetesség ideáljainak története a szerzetesség eszméje ellen? Úgy látszik s ez tan nem csupán látszat. De a legfelületesebb megfigyelőt is megtanítja érré S Nyugat történetei a szerzetességnek megvolt a maga története – nem csupán külső, hanem belső is – telve hatalmas átalakulásokkal és nagyszerű hatásokkal. Mily szakadék választja el a sivatag néma vezeklőjét, ki egy emberélten át nem pillantott ember szemébe, a szerzetestől, aki egy világnak osztott parancsot. És köztük száz meg száz sajátos és különböző alak, s mégis mind szerzetes, mindet a világról való lemondás eszméje lelkesíti és kormányozza. De ami még több; a kedélynek minden rezzenése, a legszenvedélyesebb s a legenyhébb, a lemondásnak e világából árad felénk. Művészet, költészet és tudomány művelőkre letek ott, sőt a német civilizáció kezdete is a szerzetesek történetének egy fejezete. Vájjon minderre csak úgy volt-é képes a szerzetesség, hogy ideáljaival szakított, avagy legsajátabb ideáljai megengedik, hogy üm irányban hasson? Teremt-é a világról való lemondás egtj második, a közönségeshez hasonló, csak tisztább és nagyobb világot és történetet, avagy engednie kell, hogy sivataggá váljon a világ? Az-é az igazi szerzetesség, amely a világban Isten templomát látja s még a néma természetben is gyönyörűséggel figyel az isteni szellem fuvallatára, vagy az-é az igazi szerzetesség, amely a világban, természetével és történetével egyetemben csupán a sátán birodalmát látja? Mindkét jelszó áthángzik hozzánk a lemondás világából: melyikük a hiteles és melyiküké a történet joga? A szerzetesség mentette meg az egyént a társadalom kötelékeiből s a közönséges megszokásból, a szerzetesség szabadította ki s emelte fel a nemes önállósághoz s emberiséghez s úgyanez⁴a szerzetesség hajtotta szűkkeblőséggel, szellemtelen sivársággal és szolgálai függéssel rabigába. Melyik az őseredeti ideál műve?

Ilyen és hasonló kérdések adódnak itt. Az evangélikus kereszténynek nem csupán történeti érdeke, hogy meglelje rájuk a helyes feleletet, Ha bizonyos is benne, hogy a keresztényi tökéletességet nem a szerzetesség formáiban kell keresni, meg kell mégis vizsgálnia s megállapítania legpompásabb alakját, Csak akkor haladtuk meg igazán a szerzetesi intézményt, ha legjobb tulajdonságait még jobbakkal tetézhajtuk, Aki becsmérőleg félretolja, nem ismeri. Aki ismeri, meg fogja vallani, mennyit tanulhatunk tőle.: Tanulhatunk tőle, nem csupán mint ellenségtől, de sőt mint baráttól, evangélikus álláspontunknak nem kárára, de hasznára. Kíséréljük meg, hogy egy történeti áttekintéssel eligazodjunk a szerzetesség intézményében.

1.

A szerzetesség nem oly régi, mint az egyház. Igaz, hogy az egyház a negyedik században, amelyben kifejlődött, már az apostoli korra nézve is lényegileg hasonló intézményeket vélt

megállapíthatni, de a példák, amelyekre hivatkoztak s még most is hivatkoznak, legnagyobb részben a legendák körébe tartoznak. Mindamellet a régi egyház véleménye nem teljesen téves. Az egyház fenállásának első évtizedeiben természetesen nem is jöhetett az egyes ember arra a gondolatra, hogy elkülönödjön s a község keretén belül zárt (egyesületeket alakítson s a világról lemondjon. De azok, akik úgy érezték, hogy Isten lelke őket arra készíti, hogy egész életüket az evangélium hirdetésének szenteljék, rendszerint összes javaiktól megváltak s Krisztus apostolainak és evangélistáinak módjára önkéntes szegénységben jártak városról-városra. Mások, lemondván vagyonról és házasságról, teljesen a község szegényeinek és gyámolatlanainak szolgálatába szegődtek. Amikor a szerzetesség az apostoli korban kereste eredetét, vissza-visszaemlékeztek ezekre az apostoli emberekre. De továbbá – az összes keresztények, hahogy vallásukat komolyan vették, egykép abban a hiszemben éltek, hogy a világnak és történetének immár csak rövid idő adatott, hogy közel a vég. Ahol azonban ez a remény él, ott a földi élet nem őrizheti meg önálló értékét, bármennyire lelkiismeretesen vegyék is a hivatásos kötelességeket Pál apostol sajátos körülmények között ismételt emlékébe véste községének e kötelességeket. Ezért aztán evangélikus részről a szerzetesség és a világról lemondó kereszténység ellen rá hivatkoztak, utalván a keresztényi szabadság általa hirdetett elveire. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy ő is azon a nézeten volt a földi javakat illetőleg, hogy a keresztény embernek üdvösebb megválnia tőlük s hogy az evangéliumban is ezt olvassuk. Mindamellet még nem lehet eleve való parancsnak, avagy tanácsnak tekinteni arra, ami később a szerzetességben kialakult. Jézus Krisztus nem rótt új, kínos törvény címén nehéz terheket az emberiségre s az aszkétaságban, mint ilyenben sem látott szenttéválást, – maga nem élt aszkéta módjára – hanem az érzésvilágnak teljes egyszerűségét és tisztaságát s a szív osztatlanságát állította elénk, melynek lemondásban és bánatban, földi javak birtokában és élvezetében változatlanul azonegynek kell maradnia. Mindennek élére a törvény legegyszerűbb és legnehezebb részét állította: isten és felebarátaink szeretetét s ezt minden szertartásos szentséggel és raffinait morállal szembe helyezte. Meghagyta, hogy kiki vállalja keresztjét, azaz az Isten-küldötte szenvedéseket és őt kövesse. Jézus követése, melyben az Isten birodalmára s az igazságra való törekvés valóra válik, magában foglalja, hogy minden, ami bennünket akadályoz és megköt, eltűnik.; De a szerzetesség későbbben megkísérelte, hogy a döntő evangéliumi parancsnak: »Tartóztasd meg magad!« olykép tegyen eleget, hogy a lemondás mértékét az egyes ember egyéni képességére és hivatására való tekintet nélkül állapította meg.

Mikor az evangélium az első században s a második elején misszióját a görög-római világban megkezdte, a fogékony lelkek úgy nyúltak utána, mint »a magamegtartóztatást s a feltámadást hirdető ige« után. Az utóbbi szabadító reményt adott nekik, az előbbi az érzékiség s a bűn világával való szakítást kívánta. Az első keresztények a pogányságban, bálványimádásában, nyilvános életében, sőt államában is a sátán birodalmának megvalósulását látták s így e világ tagadását kívánták; de az ő felfogásuk szerint az ellentét nem volt összeférhetetlen, hogy a föld Istené legyen, hogy ő kormányozza és uralkodjon felette s hogy mindamellet sátáni romlásban heverjen. Továbbá: ők egy jövő világ polgárainak tudták magukat, mely mihamarább el fog következni. Aki ebben hisz, az becsmérelhet mindent, ml csak körülte van, anélkül, hogy az u. n. pesszimiztikus hangulatba esne, amely legjobb esetben a sértődött s a szenvedésekben kimerült hérosz hangulata. Életörömét meg fogja őrizni; mert semmit sem kíván égetőbben, műit élni s még a halálnak is szívesen feláldozná magát, mely az életre vezérli. Nincs ott helye az örömről való lemondásnak, ahol él a hit, hogy Isten teremtette és kormányozza a világot, ahol él a bizodalom, hogy a mennyei Atya nélkül egy veréb sem esik le a háztetőről. Igaz, hogy a fantáziát akkor az a gondolat izgatta leghevesebben, hogy a jelen világ a végítélet áldozatául esik, mert minden meg vagyon benne mérgezve s méltó a pusztulásra; de élt a tudat is, hogy a

világ mégis Isten birodalmának székhelye, melyet érdemesnek tartottak a megtisztulásra. A kereszténységnek harcba kellett bocsátkoznia a pogány világ durva és finom érzékiségével és, mint helyesen mondták, egész erejét kimerítette a nagy ige hirdetésében: »Nem vagytok állatok, hanem halhatatlan lelkek, nem a hus és az anyag rabszolgái vagytok, hanem urai tenhusotoknak, egyesegyedül az élő Istennek szolgái.« Minden kultúrideálnak háttérbe kell szorulni, míg ezt az ígét nem hiszik. Jobb, ha az ember házasetét, ételét, italát, sőt tulajdon énjének emberi részét tisztátalannak tartja, semhogy érzéki elvadulásában e dolgokat tényleg megfertőzze. Egy új elv sem képes a tehetetlenség és a megszokás e világában érvényesülni, a melyik a jelenkori viszonyokat nem bírálja a legélesebben s nem állít magas követeléseket, fi. legrégebb kereszténység ily követelésekkel lépett fel; de csakhamar fölmerült a kérdés, hogyan lehet ezeket elméletileg megokolni s mily mértékben lehetnek érvényesek.

2.

Mái a második század elején a keresőknek s a hívőknek tarka tömege törte magát a keresztény községek felé. Voltak köztük férfiak – hagyományosan gnosztikusoknak hívják őket – akiket régi s legújabb misztériumok bölcsessége táplált s zavart meg, de akiket egyszersmind és evangéliumi ige s a keresztényi élet tisztasága is megragadott. Arra törekedtek, hogy meghatározzák, miben áll a keresztény vallásnak, mint Isten s a világ megismerésének lényege s azt hitték, hogy meglelték az evangélium való, a tömeg előtt ismeretlen értelmét: Isten a lelkek ura és alkotója, de véle szemben áll öröktől fogva az anyag s az érzéki végesség birodalma, mely mint ilyen rossz; az emberi szellem Isten egy fényszikrája, mely azonban ellenségének, az érzékvilágnak, nyomorú fogságában tengődik; a Krisztus által való megváltás a szellemnek, a testtől való megválása, a tiszta szellemiség helyreállítása; ezért tehát az erkölcsi feladat: tökéletes aszkézis, menekülés a démonikus természetből, megismerés és tudás által való egyéválás a szellem ősforrásával. E tanítással, mely görög volt, de magát kereszténynek akarta elismertetni, s a marcionitikus tanítással való küzdelmében, mely gyakorlati utasításaiban érintkezett a gnosztikussal, élte át az egyház első, hatalmas, történeti válságát. Diadalmaskodott felette; tulajdon kritikájának, amellyel a jelen világ rosszását megítélte, e látszólag oly csábító megokolását visszautasította, mint olyat, mely számára idegen és hamis. E tételekben démonikus, azaz pogány nézeteket fedezett föl s a gnosztikus kereszténységet aszkézisével s a lélek fenségéről és méltóságáról szóló ígétével egyetemben elvilágiasodottnak ítélte. Egy, a »szellemiek« számára való, állítólag magasabb titkos kereszténységről sem akart tudni; a gnosztikusok megállapította kettős keresztényi ideállal szemben ragaszkodott, ha nem is szilárdan, az egységes és mindenkinek hozzáférhető keresztényi életrend követeléséhez. A második század vége óta mindörökre megállapodott benne az egyház, hogy az isten és világ, szellem és természet közti elvi dualizmusban való hit s így minden e dualizmusra támaszkodó aszkézis a kereszténységgel össze nem egyeztethető. Hirdették ugyan továbbra is, hogy a jelen világ folyása s az eljövendő kor «ellentétben vannak, hogy a világ a démonok uralma alá került. De Isten maga juttatta oda s adta át az: ördögnek. De hatalmát az ítéletben meg fogja bizonyítani s már most is kimutatja a hívőknek a démonok felett való győzedelmében. A világ az Úré, csupán egyidőre kormányozzák a gonosz angyalok; a világ jó, de a világ életmódja rossz. Ily módon legyőzték az elméleti dualizmust, amennyiben a »teológiában« elutasították s a rosszat a teremtményeknek Isten tervében szükséges szabadságától törekedtek megérteni. Az ellenséget azonban, mely itt leselkedik, meg lehet verni, de megsemmisíteni nem. Titkos szövetségest talált sok jelentős teológusban, aki szubtilis módon képes volt összeegyeztetni a dualizmust, az Istenben, a mindenható Teremtőben való hittel. R legkülönbözőbb álorcákban és alakokban jelent meg itt is, ott is a kereszténység történetében; de más alakba kellett rejtőznie. Mint ellenséggel, nyílt csatában, már ítékeztek felette.

Ekkor egy második válságba jutott az egyház s az első még nem ért véget. A második század közepe óta a kereszténység külső helyzetének föltételei mindinkább megváltoztak.

Eddigelé kevés, apró községben szóródott volt el a római birodalomban. Ezek csupán a legszükségesebb politikai természetű formákkal voltak ellátva, oly kevéssel s oly lazákkal, amilyekre egy, a földöntúli reményen, szigorú fegyelmen és felebaráti szereteten alapuló vallásos szövetségnek szüksége volt. De megváltozott a helyzet. Az egyház látta, hogy oly tömegek szegődnek hozzá, melyek utólagos fegyelmezésre – nevelésre és elnézésre – ép úgy fászorulnak, mint politikai vezetésre. R közeli világvégében való remény már nem volt annyira ura az összes lelkeknek, mint régebben. Az eredeti lelkesedés helyébe mindinkább józan meggyőződés, avagy csupán elméleti igaznak tartás és engedelmes elismerés lépett. Sokan nem lettek keresztények, hanem azok voltak s ezért azok maradtak is. Nagyon is erősen érintette őket a kereszténység, semhogy elhagyják s nagyon is kevéssé, hogy keresztények legyenek. R tisztán vallásos lelkesedés elhalványodott, az ideálok ü\$ alakot öltöttek s az egyes ember önállósága és felelőssége gyengébb lett. »Isten papjai és királyai« papokat állítottak és megbékülni kezdtek a földi királyokkal. Akik egykor avval kérkedtek, hogy a szellem birtokosai, e szellemet, melyet már nem éreztek oly elevenen, vallási formulákban és szent könyvekben, misztériumokban és egyházrendben igyekeztek megismerni. Ehhez járult még, hogy a »testvérek« társadalmi helyzetében rejlő különbségek mindjobban érvényesültek. Az összes hivatásokban voltak immár keresztények, a császári palotában, a tisztviselők közt, a kézművesek szobáiban, a tudósok termeiben, szabadok és nem szabadok közt egyaránt. Vájjon meghagyja az egyház mindezeket hivatásukban, megtegye a döntő lépést a világba, megnyugodjon viszonyaiban, hozzásimuljon formáihoz, elismerje.« már amennyire ez lehetséges, rendjét, kielégítse kívánságait, vagy maradjon-é továbbra, ami volt, a vallásos lelkesülők a világtól elválasztott s elkülönült községe s csupán egy direkt misszió útján hasson-é reá? Az egyház a második század második fele óta a dilemma előtt állt, vagy belép a római társadalomba s nagy méretekben világmissziót kezd, természetyszerűleg lemondván eredeti fölszereléséről és erejéről, avagy ezt megtartja, az eredeti életformákat megőrzi, de apró, jelentéktelen szekta marad, mely ezer közül alig egynek is érthető s mely nem képes nemzeteket megmenteni s nevelni.; Ez volt a szóban forgó kérdés – ma meg állapíthatjuk, bármily kevéssé lehetett is ezt akkor tisztán látni – a válság nagy volt és nem a legrosszabb keresztények megállásra intették az egyházat. Akkoriban hallatszottak először hangok az egyházban, melyek a püspököket és nyájaikat óvva intették a mind fokozódó elvilágiasodástól, melyek a világkeresztényeket a Krisztus követésének ismert igéire szószerint vett komolyságukban figyelmeztették s az eredeti egyszerűséghez és tisztasághoz való megtérést követelték. Akkor hangzott föl még egy ízben a hangos és beható figyelmeztetés, hogy életünket ama remény alapján rendezzük, hogy az Ur a közel jövőben ismét visszatér. Voltak községek, melyek püspökeik vezetésével a pusztaságba vonultak; voltak községek, melyek mindent eladtak, amijök volt, hogy minden akadálytól menten vonuljanak az eljövendő Krisztus elébe; voltak hangok, melyek a keresztényeket arra intették, hogy a széles utat hagyják el és a keskeny utat s a szűk kaput keressék föl. Maga az egyház másként döntött, inkább a körülményektől készletve, semmint szabad elhatározásából. A nyitott kapun jaltai bevonult a világállamba, hogy ott hosszú időre megtelepedjen, hogy a világállamot utjain megkeresztelje, hogy az evangélium igéit hozza néki, de istenein kívül mindenét meghagyja. S ő birtokába vette mindama javakat, melyeket az államtól átvehetett, anélkül, hogy a rugalmas gépezetet felrobbantaná, melyben immár elhelyezkedett. Filozófiájával megeremtette a maga új keresztény teológiáját, alkotmányát kizsákmányolta, hogy enmagának a legszilárdabb formákat adja, jogrendjét, kereskedelmét és közlekedését, művészetét és iparát a maga szolgálatába rendelte s még kultuszaiból is tudott okulni. Ilykép a harmadik század közepe-tájt az egyházat az összes hatalmi eszközök birtokában látjuk, melyeket az állam és kultúrája néki nyújthatott; az jegyház az összes életviszonyokban megnyugodott s kész volt bármely engedményre, mely nem érinti a hitvallást, E fölszereltségében nagyméretű világmisszióba fogott s ezt véghez is vitte. S mi

történt az óhitűekkel és a komolyabbakkal, kik az evangélium nevében e világegyház ellen tiltakoztak, kik Istenüknek, számra és körülményekre való tekintet nélkül, egy szent községet akartak gyűjteni? A nagy egyházban ezek immár nem tudtak fenmaradni, többségük pedig, – miközben, hogy szigorúbb követeléseiknek alapot adjon, Istennek egy, állítólag Phrygiában lejátszódott új, végleges kinyilatkoztatására hivatkozott, – a szakadást csak siettette. Kiváltak és elkülönítették. De, amint ez történni szokott, a harc folyamán ők maguk is kicsinyesebbek és kisebblékek lettek. Míg régebben a nagy lelkesülés mintegy magától teremtett szigorúbb életformákat, most e szigorúan megszabott életformáknak kellett volna ama eredeti életet megőrizni és megteremteni. Törvénytartók lettek életrendjükben, mely pedig csupán néhány fokkal volt szigorúbb ellenfeleikénél s dölőföcsök lettek a tiszta kereszténységnek birtokában, amint ők mondták. A világkeresztények kereszténységét elaljasultnak, modorosnak és szellem híján valónak tartották és mint ilyent megvetették. A »montanis-ak« »szektájában« s az »enkratiták«-ében, mely az előbbivel rokon, de régibb és merevebb volt, világkerülésével, szigorúbb böjt- és munkarendjével, a lelkeszi hivatás, az egyházpolitikai rend, minden tulajdon, de maga a házasság ellen való bizalmatlanságával a későbbi szerzetesség előfutárját akarták látni – némi joggal, ha a két mozgalom motívumait tekintjük, egyébként azonban nagy a különbség köztük. A szerzetesség feltételezi, hogy a világ-egyháznak van viszonylagos jogosultsága, a montanisták minden jogosultságát tagadták. Egy kettős erkölcsiség kialakulása az egyházban, jóllehet már közeledett, a harmadik század elején még nem volt teljesen ura a keresztényi életre való fölfogásnak; épen a montanizmusnak¹ az egyházból való kiválása erre mutat. Igaz, hogy az egyház »hitvallóit«, »szüzeit« s Istent szolgáló özvegyeit, ha közösségéhez hívek maradtak, annál többre becsülte, minél többször meg kellett róla győződnie, hogy ezek a »nagy közösség« irányában bizalmatlanok. De ezek a szellemi arisztokraták ép oly kevésbé voltak szerzetesek, mint montanisták. Ehhez jött még, hogy a szerzetesség oly életmódot tett elvévé, mely elsősorban nem a reményre irányult, hogy Krisztus országa a közel jövőben megnyilatkozik, hanem e világon Isten zavartalan élvezetének, a másvilágon a halhatatlanságnak gondolatára. R szerzetességnek el kellett szánnia magát, hogy a világtól elvonuljon, a montanistáknak nem kellett elébb nyomatékosan elkerülni, arra lelkes reményük már leiintézettnék vélt.

3.

De térjünk vissza a harmadik század egyházához. Joguk volt a buzgóknak, hogy megbírálják; mert a nagy veszélyek, melyeket az egyháznak a világállamba való bevonulásakor közelegni láttak, valóban bekövetkeztek. Az apostol szava: »Hí zsidóknak zsidó, a görögöknek görög«, mégis csak veszélyes jelszó volt. Az évszázados hagyomány rászoktatott, hogy az egyház elvilágiasodását csak attól az időtől számítsuk, amikor Constantinus alatt államegyházzá kezdett válni. Ez a hagyomány hamis. Az egyház a harmadik század közepén már nagy mértékben elvilágiasodott volt. Hagyományozott hittételeit nem tagadta ugyan meg és sajátosságát sem veszté el, de a keresztényi életre irányuló igényeit meggondolandó módon leszállította s a kultúrforma, melyet a magáévá tett, benső kárává lőn. Igaz, hogy alkotása külsőleg biztosabb és szorosabb volt, mint valaha – állam lett az államban; de az erős kötelék, mely összefűzte, már nem vallásos remény s testvéri szeretet, hanem egy hierarhikus rend volt, mely a keresztény nagykorúságot és szabadságot, de evvel a testvéri érzést is elnyomással fenyegette. Vallástana immár versengett a filozófusok csodált rendszereivel, de enmaga nagyon sokat bibelődött vele, céljai eltolódtak, módszere megzavarodott. Nevezetesen a görög bölcsesség utolsó, utószülött rendszere, az újplatonizmus hatott reá döntőleg. Azzal, mit tőle átvett, törekedett a tisztán vallásos ideáljainak veszteségével már korán szenvedett hiányt pótolni. De a világfölötti isten, melyről

az újplatonizmus tanított, nem volt az az evangélium istene s az érzékítői való megváltás, melyet ez hirdetett, igen különbözött a keresztényi idvezülés reményétől. De a teológusok, kik azt tanulmányozták, beleszoktak fogalomvilágába és a maguké észrevétlenül eltolódott. Továbbá: az államhoz való simulas tendenciája mind nyilvánvalóbb lett: igaz, hogy támogatni akarták az államot, de támogatást is kívántak tőle s hogy megnyerjék, többet tettek, semmint szabad lett volna. S végül: az egyház nem volt képes még az egyes ember erkölcsi életére irányuló leszállított követeléseknek sem eleget tenni; elég gyakran be kellett érnie a minimummal, jog- és kultuszrendje iránt való külső engedelmességgel. – Ezzel szemben azt, az egyet elérte, hogy keresztény ember nem egykönnyen érintette igényét, melyet a keresztény társadalomra tartott, megalapozta azt a hitet, hogy tagolt szövetségese püspökeivel, kegyadományaival, szent könyveivel, kultuszával Krisztusnak és apostolainak hiteles és hamisítatlan műve, hogy kívülről nincs üdvösség. Ez volt a keresztény egyház a harmadik és negyedik század fordulóján. Ezzé lett, nem enyhéjében kívül. De meg kell mondani: könnyű ezt az egyházat az apostoli korról vagy egy magafestett őskeresztény képpel egybevetni és durva elvilágiasodottsággal vádolni, de igazságtalanság figyelembe nem venni a történeti feltételeket, melyeknek alá volt vetve. Amit megmentett, nem csupán töredék volt, melyet nem lehetett elveszteni vagy maradvány, mely nem volt érdemes rá, hogy fentartassék, hanem a régi evangélium, természetesen a kor lepleiben és kötelékeiben a hatalmas igény nélkül, hogy az egész életet belülről megállapítsa.

De ez az egyház már nem volt képes az összes kedélyeknek, melyek hozzá jöttek, békét adni s őket a világ elől elrejtetni. Egy túlvilági élet Istenben való békéjét biztosíthatta, a földi viharokban nem nyújthatott békességet. Ekkor indult meg a nagy mozgalom. Aszkéták, magukban élő emberek, helységről-helysére zarándokoló, mivel sem rendelkező evangélisták régebben is voltak a nagy egyházban. A harmadik század folyamán egy-egy, az életben kimerült ember talán ki is menekül a pusztaságba, s talán már itt-ott egyé is tömörültek, hogy közösen éljenek. Számuk az üi század hajnalán megnövekedett. Nemcsak a világot kerülték, hanem a világot az egyházban; de azért nem menekültek az egy házból. Dicsőségről és vagyonról, nőről és gyermekről lemondtak, hogy megmeneküljenek a kéjtől és a büntől, hogy Isten szemléletének élvezetébe merüljenek s az életet a halál varasában megszenteljék. Hiszen az uralkodó teológia is azt tanította, hogy a keresztényi élet ideálja a halál gyakorlásában s ismét abban az istencsudátban áll, melyben az ember existenciájáról megfélekedzik, testi létezését a halál határáig! előli, hogy a mennyeknek s az öröknek szemléletében teljesen föloldódjon. Ez volt a bölcseknek általános teóriája s ők komolyan vették. De továbbá : egy kort sem hatott át jobban a gondolat, hogy már nem érdemes élni. Az emberiség történetének egy nagy korszaka tényleg a sírba szállt. A római birodalom, a régi világ, halálára készült s iszonyú volt a haláltusa. Benn forrongás, vérontás, szegénység és kór dúlt, künn minden oldalról barbár hordák szorongatták.; Mit lehetett velük szembeállítani? Immár nem egy magáturaló állam hatalmát s egy egységes és kipróbált kultúrsideál erejét, nem – egy széthulló birodalmat, melyet egy süllyedő s elomló Kultúra alig-alig tart egybe, egy üressé és hazuggá vált kultúra, melyben alig egy ember volt képes jó lelkiösmeretét, szabad, természetes érzelmét, tiszta kezét megőrizni. De sehohsem kellett az összes viszonyok belső hazugságát jobban érezni, mint a kultúra középpontjaiban, mindenekelőtt Alexandriában, Csoda-é hát, ha épen ott, Alsóegyiptomban indult meg a remeteélet, a szerzetesség? A történetismerte összes népek közül az egyiptomi népnek volt a leghosszabb s a leggazdagabb története, Még az idegenek uralma s a hódító római szablyája alatt is Egyiptom a munka örsziága, városa pedig a műveltség főiskolája maradt. De ütött a nemzet órája. Ekkor keletkezett ott, mint egy hatalmas mozgalom, a szerzetesség; nem sokkal később már ott találjuk a Földközi-tenger keleti partján s az Euphrates mellett. Legújabb időben a szerzetesség eredetét az egyiptomi kereszténységre való specifikusan pogány hatásokból igyekeztek megmagyarázni, de ebben nem voltak eléggé óvatosak, bármennyire hálát érdemlő

munka is volt, hogy a régebbi analóg jelenségeket az egyiptomi vallás talaján felkutatták. R kívülről jövő hatások itt sem voltak erősebbek, de valószínűleg gyengébbek voltak, mint a keresztény élet és gondolkodás más terén. Fejlődésének minden fokán a keresztény emberiség is absztrahálta az életideált s azt nyilvánította a legmagasabbrendűnek, a melyet a szükség néki előírt. Itt azonban a társadalmi, politikai és vallásos szükség egy rég megállapított keresztény ideállal találkozott, melyet nemsokára az apostolinak tekintettek. De nagyon különböző feltételek és ezért különböző lépések is előzték meg a szerzetesség kialakulását. Jóllehet az első tényező az egyháznak a pogányoktól örökölt aszkétikus ösztöne volt, mely arra készítette, hogy a lelket átok zsarnoktól megszabadítsa, a durva s finom egoizmust legyőzze s a szegény lelket Istenhez vezérelje, másrészt belejátszott gnosztikus ideán is, mely inkább ellentét, semmint rokon volt az előbbi ösztönnel. Az alexandriai katekéta-iskolában, mely a harmadik században általában az egyházi teológiának főiskolája volt, átvették és földolgozták az összes alap gondolatokat a Sokrates óta élt idealisztikus görög moralisták rendszeréből. Ezek azonban a sokratesi mondást: »Ismerd meg tenmagadat« már régen átfurmálták! az élet helyes művészetéről szóló megannyi szabályba. E szabályok legtöbbször elterelte az igazi »bölcset« a mindennapi életet szolgáló munkálkodástól s »a nyilvánosságban való terhes forgolódástól.« Azt bizonyították, hogy a szellemnek »nincs sajátabb s illőbb feladata, mint az enmagáról való gondoskodás, amennyiben nem tekint kifelé, nem foglalkozik idegen dolgokkal, hanem bensőleg magába mélyedve tulajdon lényét enmagának visszaadja és így igazságot cselekszik.« Itt azt tanították, hogy a bölc, kinek semmire sincs már szüksége, az Istenséghez legközelebb áll, mert birtokában van gazdag énjének s békességesen szemlélheti a legfőbb jó világát, ott azt hirdették, hogy a szellem, mely az érzékitől felszabadult s az örök eszmék állandó vizsgálatába merült, végtére érdemes lesz, hogy a láthatatlant szemlélje s maga is megistenül. Ez volt a világtól való elvonulás, melyre az alexandriai keresztény filozófusok is tanítványaikat oktatták, mindenekelőtt pedig Origenes,² Csak Gregorius Thaumaturgusnak mesterére írt Panegyricusát kell elolvasni, hogy meggyőződjünk, hol kell a mintaképet keresni a világtól elvonuló életbölcseiségnek, melyet a teológusban dicsérnek. Senki sem tagadhatja, hogy a világtól való elvonulásnak e neme magában foglalja a kereszténység specifikus elvilágiasodását és hogy a magával megelégedett bölc meglehetősen ellentéte a szegény léleknek. De mindenkinek látnia kell egyszersmind, hogy mindkét forma konkrété temérdek sokalakúságban nyilatkozhatott meg és e sokalakúságban egymásba át is mehetett. És ebben az értelemben véve nevezetesen maga Origenes mégis a keresztény szerzetesség igazi atyáihoz számítandó. Hiszen már nála sincsen úgy, hogy tisztán a sztoikus vagy újplatónikus ideált fejezte volna ki etikájában vagy valósította volna meg életében, hanem a múlt összes etikai irányvonalai, így a keresztény is, keresztelik egymást nála. Az egyiptomi teológusoknak, kik mindnyájan Origenes előfutárai, vagy tanítványai voltak, épen az a világtörténeti helyzetük, hogy úgy a dogmatikának, mint a keresztény élet fegyelmezésének terén az eddigi megismerési formáknak és gyakorlati szabályoknak eredményét összegezték s a kinyilatkoztatás védelme alá helyezték ezeket. Ezért lettek: a görög egyház összes pártjainak, melyek utóbb fölléptek s egymással megküzdöttek, atyjai. Amint Origenes egyenlő joggal hívható az arianizmus³ s az ortodoxia segítségére, ép oly joggal lehet felelőssé tenni az egyházi teológia különös elvilágiasodásáért, valamint elébb a teológusok, majd a világiak szerzetesi hajlamaiért. Egyazon ember volt, aki a kereszténységnek az állammal való földi békéjét kívánatosnak tartotta s eleve megjósolta s aki egyszersmind az általános béke árnyékában fel akarta fedezni a jámbor, magába mélyedt szerzetesstudós kolostor-celláját. Aki azonban jámbor és tudós nem volt, annak már hitében a szemlélődésre kimeríthetetlen tartalmú tárgy adódott. Tehát a felszólítás valójában az összes keresztényeknek szól. De mégis majdnem két emberöltőbe került, míg a mind ernyedtebbé váló kereszténységben e gondolatok érvényesültek s sohasem lettek a tömegek számára a legdöntőbbek. Ritkák voltak oly szerzetes-egyesületek, amilyent Origenes tanítványa,

Hierakas, az Origenes-adta mintára alakított. A szükség s a közös élettől való megcsömörlés elemi módon szabadították fel a mozgalmat s Constaninus egyháza a pusztá magányába kergette azokat, akik a vallásnak kívántak élni.

A negyedik század negyvenes éveinek végén a mozgalom immár hatalmas lett. Már akkor ezrével kellett remetéknek élni. A tulajdonképeni szerzetesség kezdete, mint minden nagy történeti mozgalomé, mondák ködébe van burkolva s már nem lehet a költeményt s a valóságot biztossággal megkülönböztetni. Állítólagos alapítók emlékét csupán a legenda őrizte meg. De két dolgot tudunk s ez elegendő, hogy a mozgalmat nagyjában ismerjük és helyesen megítéljük. Ismerjük az eredeti ideált s meg tudjuk állapítani a világtól való elvonulás mértékét. Az eredeti ideál: Isten tiszta szemléletében való részesedés volt, az eszköz: teljes lemondás az összes földi javokról, ezekhez tartozott az e g y h á z i közösség is. Nemcsak a világot kerülték a szó minden értelmében, kerülték a világegyházat is. Nem tartották ugyan, hogy tanai ki nem elégítők, rendje helyén nem való, kegyadományai közömbösek, de úgy vélték, hogy talaja veszedelmes s nem kétkedtek benne, hogy az összes szakramentális javakat aszkézis és a szentség állandó szemlélete által maguk számára helyettesíthetik.

S milyen volt az államegyház viszonya e mozgalomhoz? Túrte-é, hogy tagjai magukat közvetlen vezetése alól emancipálják, hogy a szenttéválás oly útját válasszák, mely nem az ő felügyelete alatt áll? Túrte-é, hogy fiai életrendjére a gyanú árnyékát ejtsék, még ha mindjárt meg sem illették? Egy pillanatig sem habozott, nem habozhatott. Megtette az egyetlen lehetőt, ami még envédelmére megmaradt: a mozgalmat határozottan helyeselte, sőt bizonyoságot is tett róla, hogy a keresztény élet ősförmájának tekinti. E félelem, hogy az élet forगतában elmerülnek, az üres, közönséges élet csömöre, s nagy javak reménye kergette ki az embereket; az egyház e kénytelenségből való igazában erényt kovácsolt. Nem tehetett másként; mert ő maga, minél inkább beléveszett a világ, állam s kultúra ágbogaiba, annál hangosabban s hathatóbban prédikálta azt, amit a szerzetesség megvalósított.

A legfrappánsabb történeti megfigyelések egyike, hogy az egyház épen abban az időben, amikor mint jogintitutum és szentségintézmény kifejlődött, oly keresztényi élet-ideált teremtett, amely benne nem, csupán mellette valósulhatott meg. Minél, jobban elmerült a világban, annál magasabbra, annál emberfölöttibbre emelte az ideált. Maga az egyház tanította, hogy az evangélium legfőbb célja Isten szemléletében rejlik, de ez Isten szemléletéhez nem tudott biztosabb utat, mint a világtól való megválást. De ez a gondolatsor csak olykép nyilatkozott meg az egyházban, mint a kereszténység moralizáló ellaposodásának diszparát kiegészítése. Ha törekvése tényleg odairányult, hogy szegényes erkölcsi elveinek és kultuszszabályainak mindent alája rendeljen, akkor saját teológiája ellene dolgozott. R. szerzetesség nem állapodott meg a »teológiánál«. Komolyan vette, hogy a kereszténység vallás és az egyéntől az élet odaadását kívánja. De bizonyosága annak, hogy az egyháznak mily nagy volt a hatalma az emberek kedélyén, hogy felléptekor a szerzetesség már nem merészelt, a montanisták módjára, az egyháznak bírása lenni s útjait tévutaknak mondani. Ha szemügyre vesszük, mily lelkesülés, mily fanatizmus fejlődött ki csakhamar a szerzeteskolóniákban, csak csodálattal tapasztalhatjuk, hogy mily ritkák s mily hatástalanok voltak az egyház ellen intézett támadások, ha nem is hiányzottak egészen. Míg akadt valaki, aki az egész egyház reformját követelte volna. A mozgalom a világegyháznak forradalma lehetett volna s valójában alig zavarta meg a világegyház pályáját. Való igaz, hogy az egyházi hivatal irányában nagy volt a bizalmatlanság; hányszor menekültek, mikor rájuk akarták ruházni! De a hivatalnak járó tisztelet nem szűnt meg; csak veszélyeitől féltek. Papok és szerzetesek közt persze egyszer-másszor feszült volt a viszony; talán a személyeket is megvetették, de többet nem.

4.

De ne kerüljünk az események elébe. Ezren és ezren vonultak ki s a szentség híre, a világ

csömöre s a munkáitól való félelem ezeket vont utánuk. Sok motívum volt a szerzetes életre, különösen a keresztény államegyház felállítása óta, mióta a való vagy színlelt lelkesülésre többé nem várt mártírium. Már a negyedik század közepétől tarka volt a társaság a magányban. Egyesek avégből vonultak ki, hogy tényleg vezekeljenek és szentekké váljanak. Mások, hogy szenteknek tartassanak. Egyesek kerültek a társadalmat és bűneit, mások a hivatást s a vele járó munkát. Egyeseknek együgyű volt a szíve és hajthatatlan az akarata, mások betegek voltak az élet mámorától. Ezek itt arra törekedtek, hogy megismerésben és igaz örömben gyarapodjanak, hogy csöndes, szellemi élvezetek ölében a »filozófiának« éljenek, azok ott testre, lélekre szegényekké akartak válni s megvetették a józan észet s a tudományt. Megkapó vallomások maradtak ránk; de hangosabban szólnak a világ kísértéseiről s az érzékiség támadásairól, semmint a szív önzéséről szóló panaszok. S a néma vezeklő mellé csakhamar a fegyelmezetlen rajongó lép. A fegyelmezetlenség békóra szorult, az ellentétek szervezetet követeltek. E szervezet korán megalakult. A remeték közös életre szövődtek. Ennek két formáját találjuk: remetekolóniákat és valódi kolostorokat. Rendszabályokat teremtettek, melyek részben igen kemények voltak. E rendszabályok nem csupán az aszkézis komolyságát mutatják meg, hanem azt is, hogy már durva hatások is voltak, melyeket meg kellett torolnia. Emellett helyel-közzel a szerzeteskolóniákban minden mértéket meghaladó fanatizmus támadt. Már korán akadunk fanatikusra, akik a tobzódó dervisekhez hasonlatosak, kikről manapság a keleti utazók beszélnek. De az igazi szerzetesek közt is a legfontosabb különbségeket vesszük már észre a negyedik században. Ugyan az alaptörvények: kizárólagos élet Istennel, szegénység és szemérmesség, mihez a kolostori remetéknél még az engedelmesség is járult, mindnyájuknál azonegyek. De mily különbözően alakultak ezek a valóságban! Engedjék meg, hogy csak egyről tegyek említést. Egyesek, hálatelten, hogy a korcs, hazug kultúrából kiszabadultak, fölfedezik a magánosságban, amit soha sem ismertek – a természetet. Beléje szoknak, fölkeresik szépségét és magasztalják. Negyedik századbéli remetéktől olyan természeti leírásaink vannak, melyeket az ókor ritkán teremtett. Boldog gyermekek módjára akartak Istenüknek élni, az ő kertjében. A kertben megpillantják a tudás fáját – immár nem tilalmas gyümölcsét leszakasztani – s ilykép a magánosság nekik paradicsommá lésszen; munkájukon nincsen átok, mert a megismerés az a boldogság. De a másik részük – az aszkézist másként értette. Nem csupán a kultúrát, de a természetet is kerülni kell, nem csupán a társadalmi rendet, de az embert is. Mindentől meg kell válni, ami alkalmat adhat a bűnre – s mi nem adhat alkalmat, – minden örömtől, minden tudástól, minden emberi nemességtől. Mi volt ennek a következménye? Az egyik addig éhezett, míg belehalt, a másik a pusztai állataként szanaszét kóborolt, a harmadik a Nílus mocsarába feküdt s a rovarokkal kínoztatta magát, a negyedik, félmeztelenül dacolván széllel és viharral, éveken át állott egy oszlopon, így kellett megtörni és kínozni a húst, így akarták a lélek békéjét az isten szemléletében kierőszakolni: tisztán élni és hallgatni. De maguk is kénytelenek voltak megvallani, hogy a béke érzése csak ritkán s csak percekre lepte meg őket. Helyette azonban rettentő látomások jöttek, melyek konkrét valóságokká alakultak. S a kortársak mohón fogadták leírásaikat. Az öregedő világ elgyönyörködött a pusztában lakó szerzetesek raffínait lemondásán és vad álmain. Azt, aminek az elviseléséhez hiányzott a bátorság s az akarat, legalább képzeletben akarták élvezni. Szerzetesruhába öltözött tárcaírók a vezeklőknek átéltek és megálmodott élményeiből regényeket és novellákat formáltak. Rendkívül sajátos, új irodalmi műfaj indult meg: a szerzetes-szépirodalom, mely századok lelki épülésére szolgált. Ez is egyik módja volt annak, ahogy a világegyház e borzasztó hősiességnek tetteit nyugtázta, melyet az ő mulasztásai minduntalan újraélesztettek!

A szerzetességnek e két, itt csupán körvonalaiiban rajzolt faja közül, melyik volt a görög-keresztény talajon a következő? Melyik ideál volt az adott történet-vallási viszonyok mellett a hiteles? Vájjon a természetnek és Istennek örvendő barátoké, akik csendes elkülönültségben Isten s a világ megismerésének éltek, vagy a hősiesség vezeklőké? Nem olcsó

következetesség-hajhászás, ha azt állítjuk: csupán az utóbbi. Hiszen az előbbire vonatkozólag azonnal figyelmeztetni kell a kapcsolatra, mely közte s a bölcsnek antik ideálja közt fennáll. De ez még nem elegendő: helyezkedjünk el a történeti kapcsolatban. A legfőbb ideál, így hangzott a kor általános véleménye, csak a világon és minden hivatáson kívül valósítható meg: ez ideál az aszkézisben rejlik. Ez az aszkézis eszköz ugyan a célhoz, de egyszersem öncél is; mert magában foglalja a biztosítékot, hogy a vezeklő Isten szemléletéhez ér. Ha e tételek helyesek, akkor minden tökéletlen, ami a küzdelmet a végsőkig hátráltatja; akkor nem csupán a kultúrát, de a természetet, a történetet s végül minden célirányos erkölcsi munkásságot, mint ami tökéletlen és zavaró, félre kell tolni; akkor a nagyszerű kísérletről van szó, Hogy a természet s a kultúra talajáról, de sőt a társadalom-erkölcsi világból is felszabaduljunk, hogy ezúton a tisztán vallásos embert magunkban tisztán kialakítsuk. Evvel eljutottunk a titokhoz, de a választófalhoz is, mely az ógörög felfogást a kereszténységtől elkülöníti. Már a világ-egyház! előtt is legfőbb ideálként oly vallásos élet lebegett, mely az embert már itt a földön existenciájának összes feltételein, így tehát a történeti és társadalom-erkölcsi feltételeken is átvezérli. Az egyház evvel nem azt akarta jelezni, hogy e feltételek közömbösek, avagy, hogy ellenkezőjük épen úgy igaz, korántsem! De a kereszténység eleddig nem tudott közösség formájában új erkölcsi életet teremteni s az antik élet erkölcsi mértékei elhasználtak, magukban hasznavehetetlenek, vagy föllelhetetlenek voltak. Csupán következetes volt, ha ezért a komolyabbak, de akik mégsem voltak reformátorok, az erkölcsi rendet, a maga elvadultságában korlátnak érezték, mely alapjában nem jobb, mint az emberi lét elemi feltételei. Ezért oly erkölcsi ideált terveznek, mely állítólag tisztán vallásos – azt szeretném mondani »erkölcsönfölötti.« A keresztény vallás nem a történetileg adott társadalmi rend vagy az erkölcsileg célirányos életmunkásság talaján jusson jogainak birtokába, hanem minden emberi dolog tagadásának, azaz a legmagasabbfokú aszkézisnek talaján. Ilykép anticipáltassék az isteni természetben való jövendő részesedés. Ily magasan szárnyal még ma is a görög keresztény tényesség, amennyiben meg nem kövült vagy a nyugati hatások alatt, más irányba nem térült – szimpátiánkat nem tagadhatjuk meg tőle, ha tekintetbe vesszük a közönséges u. n. keresztényi erkölcs alacsony szintjét, amelynek fölébe kivan emelkedni, minthogy más nem tűnik elébe; – de szárnyalásának útja amint a végtelenbe, úgy a semmiségbe is visz. Mert mit látunk? Az egyik oldalon a világegyházat, mely az államnak alá van rendelve s az azonosságig egybefonódott a népelemmel, a világegyházat, mely egész lényegében kultuszintézmény s tagjainak erkölcsi életére a legcsekélyebb befolyással van s amelynek már nincsenek önálló feladatai. A másik oldalon a szerzetességet, amelynek nincsenek történeti céljai s így történeti fejlődése sem. Ez a szerzetesség, néhány újabb, talán reményteljesebb jelenségtől eltekintve, lényegében ma is ugyanaz, mint a legrégebb bizánci császárok korában. Még a külső szabályok is alig változtak. Rám végtelenben járó oszlopszentek nem érvényesültek – ilyen formák nem győzhetnek – de ügyük győzedelmeskedett és abban sikert arattak, hogy még mindig a legmagasabbfokú aszkézist tartják a legjobbnak s hogy a görög szerzetesség csak ritkán határozta el magát az egyház s az emberiség szolgálatában hasznos munkára. A görög szerzetesek, vannak természetesen tiszteletreméltó kivételek, manap is, mint ezer év előtt »csöndes szemlélődésben s boldog ignoranciában élnek.« Épen csak annyi munkát végeznek, amennyi a megélhetéshez szükséges; de úgy kell lennie, hogy a tudós szerzetesnek a tudatlan, a természetet élvezőnek a természetet kerülő még mindig csöndes szemrehányás, a dolgozó remetéét még mindig bánthatja a lelkiösmeret, ha látja a testvért, aki nem dolgozik, de nem is gondolkozik, nem is beszél, hanem magános szem-; lélődésben és magátkínzásban várja, hogy Isten boldog fényessége végtére megnyilatkozzon néki. S miképp az ötödik században, továbbra is fenáll a klastrombarátok s a világi papság közti feszültség. Igaz, hogy a magasabb klérus a „ kolostori papságból kerül ki, – hiszen; a szerzetesség képes volt egyidőre vagy tartósan még a császárnak s az udvarnak is rútot

színezetet adni – de ez a vonatkozáson mitsem változtat. A szerzetesség az egyház mellett áll s nem az egyházban, s ez nem is lehet másként; mert mit is nyújtson az az intézmény az egyháznak, amely maga minden sajátját képező feladatról lemond? Az egyetlen dolog, amiben élénken részt vesz, az egyház kultusza iránti érdeklődés; szentképeket fest, s talán könyveket is másol. De a kultusztól is felszabadíthatja magát; a remetét, ki éveken át a közösségtől távol tartja magát, nem csupán túri, de megcsodálja az egyház. Meg kell csodálnia; mert ez a remete megvalósítja az egyház számára elérhetetlen ideált. Ideálját – hogy úgy mondjam: magasabb ideálját, mert immáron kettős ideált alkotott: az aszkézis s a kultusz ideálját. Az, akinek nem jutott osztályrészéül az adomány vagy az erő, hogy aszkézis útján Istenben részesedjen, ezt a részesedést úgy is elnyerheti, hogy az istentiszteletben a szent misztériumokkal eltelik. Az idvezülés élvezetét a kultusz is megadhatja nekünk, ha kegyelettel veszünk benne részt s az egyházi kötelességeket teljesítjük. A szerzetesség ezt az elméletet meg nem illette, de támogatta. Hiszen közvetve javára szolgált.

Időnként a szerzetesség közeledett a világegyházhoz s ez is megkísérelte, hogy szolgálatába vegye. Időnként sikerült is a kísérlet. Az ötödik századtól a hetedikig terjedő kor nagy egyházi zsinatai tanúskodnak róla. R dogmatikát, mely ezeken érvényesült, részben szerzetesi fantázia szülte s szerzetesek érvei és öklei védelmezték is meg. De a püspökök óvatosabbak lettek és azon voltak, hogy a szerzetesek fanatizmusa lángra ne lobbanjon; mert valahányszor a világot kerülők csak a pártok küzdelmébe elegyedtek, következetesen forradalom, háború és öldöklés kelt nyomában. Ezért, miután még imperátorokat, akik szerzetesek módjára jámborságot színleltek, kompromittáltak s kevéssel utóbb deszpotikus reformcsászárok ideáljait megdöntötték, nem ügyeltek többé rájuk. S nem is volt már tennivalójuk. R kilencedik század vége óta már csak ritkán szerepeltek a történelemben. Minthogy győztek, a világgal s a világegyházzal szemben is konzervatív hatalommá váltak. Csodálatos! R világot kerülők passzivitásukban most a kultuszt s a nemzeti szokást védelmezik. Ha ezeket megilletik, fanatizmusuk fölriad. E pontban a szerzetesség közösséget érez a tömeggel. Egyébként a szerzetesség s a világegyház egymás mellett haladnak, sőt, ha egymással összefognak, a szerzetesség feltétlenül az állam rendelkezésére áll. A szerzetes-püspök úgy a bizánci, mint a török birodalomban, még nagyrészt az államnak alárendeltje, sőt adóhivatalnok is; a lassú javulás azonban félreismerhetetlen. Az állammal szövetkezve fosztja ki a népet: élvezzi a magasrangú tisztviselőnek járó tiszteletet, de korrupciójában és kiszámíthatatlan sorsában is osztozik. Így bosszulta meg magát a szerzetesség magasan szárnyaló ideálja. H vallás segítségével minden természetes föltételt meg akartak szüntetni, vakmerőségükben azt hitték, hogy még az erkölcsi javakat is maguk megett hagyhatják – s erejük-történ érkeztek meg lenn. Elállamiasodott, elvilágiasodott egyház, terméketlen aszkézisben élő, történet híján való szerzetesség, mely a nemzeti s egyházi hibák szívós öre – ez volt az eredmény. A görög egyház megtartja az aszkézis s a kultuszbéli keresztény kötelességteljesítés pólusait. A tulajdonképeni terület, az erkölcsi hivatásos élet, melyet a vallás segítségével szabályozni kellett, közvetlen megfigyelésén kívül esik. E területet átengedi az államnak s a népnek; mert hiszen e terület már világ. Ez utóbbiaknak pedig nem volt nehéz, ezúton az egész egyházat lassan hatalmukba keríteni s céljaik eszközévé alacsonyítani. Mivel a szerzetesség s a világegyház ideálja a világállammal való harcában a nyolcadik s a kilencedik század folyamán győzedelmeskedett, épen azért a szerzetesség s az egyház ténylegesen s véglegesen az állam hatalmába került. Az állam az érzékitől való menekülésében érte utói, ráerőszakolta az erkölccsel szemben követett eljárását, de kultuszát elsajátította. A bizánci állam ilykép még mindig az antik állam elfajulásának bizonyul. De azt az egyet elérték, hogy ott, ahol az állam a nyilvános jogban s a nyilvános életben határozottan keresztény gondolatokat állított fel mértékadókként, szerzetesi fogalmazásban fogadta be őket. A bizánci törvénykönyv – amelynek keménysége alól még a mi társadalom-erkölcsi nézeteink sem szabadultak föl – részben római, könyörületlen okosság és a világ szerzetesi

megítélésének keveréke.

Ez a szerzetesség története Keleten. Vissza-visszaemlékezhetünk rá, hogy ez a szerzetesség még¹ ma is az elvilágiasodott egyház kiegészítője, hogy még ma is megment egyeseket a mindennapi dulakodásból, hogy szenteket rejt magában s a sivár egyháziasságot megvádolja; de arra megtanít ez a történet, hogy fokról-fokra haladván az emberi ideálok során, az evangélium mélyén a lélek megmentését célzó világtól való elvonulás és szemlélődés ideálja nem lehet a legvégső s a legmagasabb, hogy a pusztán szenvedőleges bátorság végül vereséget szenved, hogy a világ akkor építi meg ideáljait az egyházban, amikor a keresztény ember enideálját a világon kívül kívánja megvalósítani. Bizonyára van idő, amikor a cselekvőt érő igazságtalanság mértéke elviselhetetlenül nagy s mindig lesznek emberek, akiknek lelke-húrja oly finom, hogy énjük legjava részét a magánosságba kénytelenek vinni, hogy megőrizték; de ahogy a szükség elviselését a legfőbb erénynek tekintik, ott nagy javak válnak értéktelenné, s végül a jutalom is elvész, melynek reményében e javaktól megváltak. Hiszen magunk is megéltük napjainkban, hogy az orosz egyház méhéből oly egyéniség kelt, mint Tolsztoj grófé – laikus ember, de mint író a valódi görög szerzetes, aki előtt az egyház megreformálásának nem lebeg más lehetősége, mint a kultúrával és a történettel való gyökeres szakítás s akinek minden erkölcsi dolog – még a házasság is – beszennyezettnek tetszik, ha az érzékivel összefügg. Hogy a maniheizmus⁴ hajdanában a görög egyháznak mily rettentő ellensége volt, azt e csodálatos ember írásain tanuljuk meg mérlegelni! Minél komolyabban veszi a görög szerzetes a kereszténységet, annál védtelenebbül áll a fölfogással szemben, hogy a világ ördögé, és végül ismét a világegyház tekintélyéhez kell menekülnie, hogy ne essen a maniheizmusnak áldozatul.

5.

Mennyire másként folyt le a szerzetesség fejlődése Nyugaton! Elegendő egy pillantást vetnünk történetére, hogy a lényeges különbségeket rögtön fölfedezzük. Először – a nyugati szerzetességnek valódi története volt és másodsor – a nyugati szerzetesség történetet, egyházi- és világtörténetet teremtett. Nem áll csupán az egyház mellett s nem emészti magát csöndes aszkézisben és misztikus spekulációban, nem – benn áll az egyház kellős közepén, sőt a pápaság mellett a nyugati katolikus egyház történetének minden téren leghatalmasabb tényezője volt. A keleti szerzetességet leírhatjuk a negyedik századtól a mai napig s alig egy nevet kell említenünk; csak ritkán teremtett, élesen körvonalazott egyéniségeket. A nyugati szerzetesség története a személyek és jellemek története.

A római katolicizmus fejlődésének folyamain az¹ eleven reformok folytonos láncolatát mutatja s minden egyes reformot a szerzetesség fejlődésének egy új fokozata határozza meg. A Benedekrend megalapítása a 6. században, a clugny-reform a 11.-ben, a koldulórendek föllépése a 13.-ban, Jézus társaságának megalapítása a 16. században, ez a nyugati katolicizmus történetének négy nagy határvonala. Mindig a szerzetesség volt az, ami az egyházat, ha süllyedt, megmentette, ha elvilágiasodott, felszabadította, ha megtámadták, megvédelmezte. A hideg szíveket felmelegítette, a makrancos lelkeket megzabolázta, az egyháztól elidegenedett népeket újból megnyerte. Már ebből is látnivaló, hogy a nyugati szerzetességben elsőrendű egyházi- és kultúrtényezőt kell megismernünk. Vajjon miképp lett ez?

A szerzetesség aránylag későn és lassan terjedt át Keletről Nyugatra; mert Nyugaton sem a természet, sem a kultúra nem kedveztek neki. Míg a negyedik század közepe táján Keleten már szerte elterjedt volt és amint ezt biztossággal föltehetjük, egyes vidékeken az egyiptomi hatásoktól függetlenül keletkezett, addig Nyugaton csak e század végén vert gyökeret, sőt való igazában Keletről importálták. Nyugaton azok a teológusok voltak első bámulói, akik Egyiptomot és Szíriát beutazták és a »görögökkel« a legszorosabb kapcsolatban voltak, mint Rufinus és Hieronymus⁵ Kolostorok indultak virágzásnak, különösen Délgalliában; de keleti hatás alatt. S a nyugati egyházban a szerzetesség azonnal határozott ellenmondásra lelt, holott

ilyesmiről Keleten csak igen keveset hallunk. Sulpicius Severus⁶ (400 körül) írásait kell olvasnunk, hogy megismerjük, mily támadások közepette győzedelmeskedett a szerzetesség Galliában és Hispániában. Az elvilágiasodott püspökök a szerzetesekkel kis híján úgy bántak, mint a maniheusokkal. De az ellenmondás csakhamar elnémult; nemsokára Nyugaton is segítségére jött a szerzetességnek az uralkodó hangulat s Martin de Tours-nak,⁷ a derék szentnek elébb kárhoztatott neve nemsokára ünnepeltté vált. Még mielőtt a nagy Augustinus⁸ az új élet érdekében dolgozott, ez már polgárjogot nyert; a népvándorlás viharaiban megszilárdult. A szerzetesi ideál alapvonásaiban Keleten és Nyugaton azonegy volt s egy évezreden által az is maradt: Istenben való elmélyedés és szigorú aszkézis. Különösen a szüziességet tekintették az istennek-szentelt élet legértékesebb előfeltételének; hiszen némelyek épenséggel a keresztényi erkölcs kvintesszenciáját; látták benne. Az egyiptomi anafaorétákat Nyugaton is minden időben az igaz keresztényi élet atyáinak és mintaképeinek tartották – hiszen szt. Márton cselekedetei nem tudták az övéiket elhomályosítani – sa róluk sKóló elbeszélések számos emberöltőn által csendes missziót végeztek Itáliában, Galliában, Germániában, sőt egészen Anglia csatornájának túlsó partjáig s a zöld szigeten.: S ennek ellenére már az ötödik században megvoltak a tényezők, melyek a nyugati szerzetességnek utóbb oly egészen más jelentőséget, melyek néki történetet adtak. Csak mellékesen mutatok itt rá, hogy a nyugati éghajlat föltételei a szerzetességnek szükségképen részint más életmódot parancsoltak – »edacitas in Gtaecis gúla est, in Galfis natura«,⁹ jegyezte meg a nyugati szerzetesség egyik legrégebb patrónusa. Azonban ettől eltekintve – a kereszténység belső fejlődése már Tertullianus¹» kora óta, a második század végétől kezdve, Nyugaton más irányt vett, mint Keleten. Nemcsak a praktikus-vallási kérdések, amelyek a vezeklésre, a bűnbocsánatra, az egyházi intézményekre vonatkoznak, léptek előtérbe, de a régi reményeket, melyeket Krisztusnak csodálatos világbirodalmára tápláltak, sem adták oly hamar a Kelet halavány teológiai spekulációjának prédájául. Ebben csak távolról vettek részt. Az u. n. hiliasztikus képzetekben¹¹ a nyugati egyház megőrizte Jézus Krisztus egyházának képét, s e képzeteknek annál értékesebbeknek kellett lenni, minél inkább levetkeztek, a montanistákkal ellentétben, a »fantasztikusát« és a remények túlkorai megvalósulására való kilátás magától elhalványodott. A nyugati szerzetesség is megőrzött a keletivel ellentétben egy apokaliptikus-hiliasztikus elemet, mely persze gyakran hosszú időre el volt rejtve, de kritikus pillanatokban mindig újból föltűnt. A nyugati kereszténység egyházi törekvéseit Szt. Ágoston egy új, keresztény világ- s életnézetté foglalta egybe. Középponti fogalmai: Istennek az igazságosságra irányuló kegyelme, mely az egyházban megvan s az egyház maga. Az egyház elébb, mint a hívők községe, majd pedig mint látható intézmény, az igazságosságnak s az erkölcsi jónak birodalma – Istennek birodalma. Mikor, Nyugaton az antik állam széthullott és félig pogány államok keltek, vetette meg szt. Ágoston az egyház jövődjének történetének nagyszerű programját. Főadata, hogy az emberiséget a jó erejével, a való igazságossággal töltsse el; hogy, mint Isten birodalmának látható megjelenése, a világ birodalmait s a világállamot a maga szolgálatába rendelje, hogy nemzeteket vezessen és neveljen. Csak ott lép a kereszténység jogainak birtokába, ahol az erkölcsi jónak földi birodalmát teremti meg, ahol eléri, hogy az emberiség földöntúli szeretetben testvériesül. Ilykép csak ott lép jogainak birtokába, ahol uralkodik; de másként nem uralkodik, mint a katolikus szentegyház képében. Ezért a szellemi világalalom, az igazságosság isteni állama e földön, keresztény ideál, ideál az egyes ember s az egész egyház számára. Szt. Ágoston a Nyugatnak régi apokaliptikus reményeit, gyakorlati törekvéseit, de a görög spekulációkat is csodálatos kapcsolatba hozta; kölcsönösen ne javítsák, de határolják egymást. A keresztényi üdvösségnek ilykép két alakja van: Istennek örök boldog szemlélete itt s a másvilágon; de e földön egyszersmind az isteni javaknak s az erkölcsi erőknek a világon uralkodó birodalma.

E tételek másként hangzottak, mint a görög-keresztényi spekuláció fáradtságosan alkotott dogmái, önálló feladatot jelöltek ki az egyháznak az állam mellett s az állam számára.

Az egyház feladata volt, hogy Istennek és a világnak szolgáljon. E feladat probléma volt, melyet érdemes és kívánatos megoldani. A görög ideál csak annyiban probléma, hogy megvalósítása csupán megközelítőleg lehetséges; önmagában egyértelmű. De az: előbb jellemzett fölfogás számára minden föladat egyszersmind kérdéssé vált, melyet csak annyiban tudtak felvetni, amennyiben tényleg benne dolgoztak. Minden egyes dolog, bármily biztosan is lehetett szemügyre venni, a keresztény nézet egészében csupán akkor nyilatkoztatta ki lényegét és nyerte el értékét, amikor közte s egy másik dolog közt megteremtették a szükséges vonatkozásokat. Hogyan viszonylik a világnak teendő szolgálat Istennek szolgálatához; milyen vonatkozást lehet az erkölcsös s a vallásos elem közt teremteni? Ismét fölfedezték, hogy már e földön is vannak való javak, hogy minden, ami Isten kezéből származott, jó, s hogy az ember csak akkor leli meg üdvösségét, ha akarátát Istennek adja. A szívnek s az akarathoz a hit s a szeretet által való odaadásával, mely egyedül volt képes a szentségekben adományozott isteni kegyelmet kieszközölni, válik az ember derekassá, nyeri el a szabadságot s az igazságosságot, azaz az erkölcsi tökéletességet. E tökéletesség ugyan a legfőbb javak egyike, de nem a legfőbb jó. Mert megvan még a remény, hogy az ember Istenhez emelkedik s oly boldogságot élvez, melynek faja s értéke a földi élet semmiféle tapasztalata révén előre pontosan meg nem állapítható. Isten szemléletében s az Isten módjára való létezésben áll. De miképp viszonylik ez a vallásos cél a tökéletes igazságosságnak, mely Isten földi birodalmában van, erkölcsi céljához? Azt állíthatjuk, hogy az utóbbi az előbbinek alárendeltje s gyakorlatban mégis egészen másként. A hí a t u n k el. így látszik ez Augustinusnál s az egyház, a világralomra vezető pályáján, követte őt. Az egyház, miközben azonosítani kezdte magát Krisztus birodalmával, tényleg folyton-folyvást, előtérbe tolt a gondot, hogy miképp tartja fenn magát s enuralmát, s arra oktatta a népeket, hogy a legfőbb javakat nála kell megkeresniök s föllelniük. Abban a tudatban, hogy az igazságosság isteni kegyelmét egyedül ő igazgatja és osztogatja, elvben többé senkit sem tűrhetett meg, aki az erények gyakorlásában s az aszkézisben üdvösségét a maga útján akarta megtalálni. Istennek egyedülható kegyelme érdekében, mely az egyház érdekével találkozik, már az ötödik században tagadta az egyházi gyámság alatt nem álló aszkézis értékét, még a katolikus keresztény számára is. Itt ingadozások sem kerültek el, mert sohasem tagadta, hogy az egyház nem áll jól más üdvösségért s hogy végkövetkezésben az egyes ember egyedül s az egyház védelme nélkül áll Istene előtt. Az abban való ingadozásnak, hogy mily önállóságot kell az egyes keresztény embernek biztosítani – oly kérdés, mely a szerzetességnek a nyugati egyházban való állására döntő fontosságú volt, – megfelel a polgári jogrendnek s minden politikai formának értékelésében tapasztalható ingadozás. Az egyház az igazságossági s a szeretet birodalma: kívülre csak igaztalanság és gyűlölet van. De hogy áll akkor a dolog az államokkal? jogrendjükkel egyetemben önállóan mégis sajátos értékek-é, avagy csak akkor válnak ezzé, ha az egyháznak alárendelik magukat, vagy végül általában nem lehetnek értékekké? Uralkodjon-é az egyház az állam mellett vagy az állam fölött s az államban törvényes formákkal, vagy úgy uralkodjon, hogy minden törvényrendet feleslegessé tesz? Még nem ismerték fel tisztán e kérdéseket, de bennük éltek. A nyugati katholicizmus története ez eszmék története, míg a középkor nagy pápái az egyház világralmának értelmében tényleg meg nem valósították őket. Miképp kellett a szerzetességnek irányukban viselkedni?

A válasz nem nehéz. Vagy meg kellett kísérelnie, hogy az egyház viszonyaiba belenyugodjon s görög módra folytassa az egyház mellett a másvilágra való előkészítést, vagy pedig meg kellett engednie, hogy aszkézisét korlátozza a magasabb cél, hogy együtt munkáljon a nagy feladaton, mely odairányul, hogy az emberiséget az evangéliummal átalakítsák s Krisztus birodalmát a földön az egyházban megépítsék az előbbi nem szűnt meg, az utóbbi bekövetkezett, fi nyugati szerzetesség részt vett az egyházi föladat megoldásán; de, míg a szemlélődő élet eredeti ideálját nem akarta fölháldozni, számára is problémákká váltak az ideálok, s míg az egyház céljaiban résztvett, de útjain nem járhatott mindig véle, sajátos

történetet élt át. Kíséreljük meg, hogy e történet stádiumait röviden megjelenítsük.

6.

A szerzetesség fejlődésének első lui fokára a Hatodik században Olaszországban lépett. Nursiai szt. Benedek¹² adott neki új szabályokat s tette lehetővé, hogy rendezetten munkálkodjék és üdvössen hasson. Előbb magát a szerzetességet kellett Újraszervezni, mielőtt 'hathatósan beavatkozhatott' Tartalmukat illetően a szabályok persze általában nem voltak újak. De Nyugaton, a hatodik század elején a »szerzetességnek« nagyon különböző és részben nagyon meggondolandó formái voltak. Benedek érdeme abban áll, hogy e formákat a legcélrányosabbra szállította le, s az érdemet még meghaladja a siker. Figyelemreméltó a szigorú engedelmisség, melyre a szerzeteseket kötelezte, a rendezett összetartás, a kóbor, mihaszna szerzetesek ellen való tiltakozás, a mindennapi élet szilárd szabályozása s a munkának, elsősorban a földművelésnek, szigorú kötelezősége^ Az engedelmisségnek s a munkának követelését ugyan már a keleti szabályokban megeljük s az új törvényeknek sincsenek mindjárt az élén, de az Utókorra mindenekelőtt fontosak lettek. És mily s átalakulásokat szültek! A, durva, részben szétrobbantott és szétzilált szerzeteskolóniákból törvényes szövetségek váltak, a munkának erejével, mely a cselekvésnek teret keresett. Gergely,¹³ a nagy püspök szt Péter székén, aki maga is észre, szívre szerzetes volt, ezt az új hatalmat szolgálatába vette s az egyház számára értékesítette. Már megelőzőleg a keleti gótok minisztere, Cassiodorius,¹⁴ miután Hosszú életében kimerülve kolostorba vonult, a tudományos, munkásságot is bejutatta a kolostori tervezetbe; ő maga teológiai és történeti kézikönyveket kezdett írni a kolostorok számára. A hetedik századtól kezdve szerte a Nyugaton találunk benedekrendi szerzeteseket. Erdőket irtanak ki, pusztaságokat szántóföldekké változtatnak, jó vagy rossz lelkiismerettel tanulmányozzák a pogány költők énekeit s a történetírók és a filozófusok írásait. Kolostorok és kolostori iskolák virágoznak föl s minden telep egyszersmind a vidék vallásos életének s műveltségének középpontja. E seregekkel a római püspök a kereszténységet s a régi kultúra egy maradványát hozhatta a Nyugatnak vagy tarthatta fenn s e seregekkel formálta át az új germán államokat római-germánokká. A, római püspök tette ezt – mert Benedek figyelme sem irányult a rend ilyenmő munkásságára, törvényeiből sem következett önként s tanítványai sem állították tudatosan föladatul. Ez első fokon a szerzetességet inkább teljesen nagy római püspököknek és római legátusoknak, mint p. o. szt. Bonifaciusnak,¹⁵ vezetése alatt látjuk. A rend csak úgy tudta az eredetétől fogva elállamasodott frank egyháznak romanizálását, e korszak legfontosabb eseményét, végrehajtani s az összes, nem Benedek törvényei szerint vezetett kolostorokat kiszorítani, hogy magát a Rómából kormányzott egyházgépnek alárendelte. »Szellemi birtokának közlése és hatóvátétele kívül állott a rend céljain, jóllehet sok testvér, mint misszionárius áldásos tevékenységet fejtett ki, jóllehet sokan mások a tudást kolostorukon kívül. terjesztették s jóllehet egyesek a szegény népen is megkönyörültek és saját nyelvén Írásban és szóban oktatták, buzdították, megrendítették és vigasztalták.«

De – és ez a jelenség mindig újból ismétlődik a Nyugat történetében – minél nagyobb mértékben engedte a szerzetesség, hogy az egyház fölhasználja és minél több részt vett feladataiban, annál inkább világiasodott el maga s lőn az egyház intézményévé. Ezt a komoly szerzeteseknek, kik életüket egyedül Istennek szentelték, legerősebben kellett éreznük. Nem maradt nekik más hátra, minthogy világhatásokról, mégis lemondjanak s a legszigorúbb aszkézisben vonuljanak meg, vagy hogy magának a rendnek átalakító reformokat prédikáljanak s aztán megkíséreljék a kanonikusoknak, az elvilágiasodott püspöki papságnak újjászervezését. De a Nyugatra jellemző, hogy a szerzetesek, akik kíméletlen elszántsággal tértek vissza a görög aszkézishez, huzamosb időre nem nyugodtak meg benne, hanem hosszabb vagy rövidebb idő Után szabad elhatározással a rend megreformálásának gondolata, de a világegyházi felé is fordultak; így mindenekelőtt aniane-i szt. Benedek.¹⁶ De a nyolcadik s a kilencedik század reformkísérletei meddőek maradtak. A kolostorok mindjobban függték

nem csupán az egyház püspökeitől, de az ország nagyjaitól is. Az apátok mindinkább udvari előkelőségek lettek, amik már előbb is voltak; a szerzetesek a világiaktól majdnem pusztán szertartásokban különböztek. A tizedik században úgy látszott, hogy a szerzetesség Nyugaton végigjátszotta szerepét, úgy látszott – néhány kolostortól, nevezetesen apácakolostortól eltekintve – hogy áldozatul esett a veszélynek, amely Keleten ily módon általában nem merülhetett fel: a szerzetesség világgá vált, közönséges világgá, ennél egy hajszállal sem volt külön. A tizedik században úgy látszott, hogy pápaság, egyház, szerzetesség egykép romba dőlt.

7.

Es mindamellet megindult már az egyházban egy második mozgalom, a szerzetességnek egy második fölkelése. Ez alkalommal Franciaországból indult ki. H tizedik században alapított clugny-kolostor¹⁷ volt székhelye a nagy reformnak, melyet az egyház a tizenegyedik században átélt. A reformot szerzetesek kezdték el s az elvilágiasodott pápasággal szemben jámbor és bölcs fejedelmek támogatták, míg nem a nagy Hildebrand kezébe vette s mint kardinális és szent Péter utódja a fejedelmekkel s az elvilágiasodott papsággal szembeállította. Hmit e reformban a Nyugat kapott, az az egyháznak valóságos reformációja volt, csupán nem evangélikus, hanem katolikus. Mik voltak ez: új mozgalom céljai? Elsőbben is a régi fegyelemnek, az: igazi lemondásnak és jámborságnak helyreállítása magukban a kolostorokban, majd elsősorban az egész világi papságnak a szerzetesek módjára való szabályozása és másodsorban a szerzetesek módjára szabályozott papságnak uralma a laikusok, a fejedelmek és nemzetek felett. A clugny-szerzeteseknek és hatalmas pápájuknak nagy reformja elsőbben hatásos kísérletnek tetszik, mely az egész papság szerzetesi szabályok szerint való rendezését célozza. Benne tart a nyugati szerzetesség első ízben nyomatékkal igényt rá, hogy az összes nagykorú hívők keresztény életrendjévé váljon és hogy ennek ismerjék el. Ezért kell a nyugati szerzetességnek pályáján minduntalan a világegyházzal találkoznia, mert nem hagyhatja félbe, hogy maga is igényt tartson az egész kereszténységre s hogy az egyháznak szolgáljon. A keresztényi szabadság, melyre törekszik, minden ingadozása mellett számára nem csupán az egyes embernek szabadsága a világtól, hanem az e g é s z kereszténységnek szabadsága Istennek a világra való szolgálatára. Mi evangélikusok még ma is rokon érzéssel ítélnék meg ezt a nagy kísérletet; mert benne az ai tudat fejeződik ki, hogy az egyházon belül csupán e g y életideál s egy erkölcsiség lehetséges, miért is ez minden nagykorú keresztényre kötelező. Ha a szerzetesség a kereszténységnek valóban legmagasabb formája, akkor a nagykorú híveket a szerzetesi szabályok értelmében fegyelmezní kell, a kiskorúakat – sa középkori fölfogás szerint az összes laikusok kiskorúak – legalább engedelmségre kell bírni. Ezek voltak Clugnynek és nagy pápájának uralkodó gondolatai. Innen van, hogy a cölíbatust a klérusnál szigorúan bevezették, hogy a papok elvilágiasodása s mindenekelőtt a szimonia ellen harcba szálltak, hogy a papokat szerzetesek módjára fegyelmezték. S a politikai világhuralom? Ez álláspontról szurrogátumnak lehetne tekinteni, ameddig és mert az általános, valódi átkezesztelődés nem ment végbe. De itt kezdődnek a differenciák is a szerzetesség és a reformált világegyház között. Gergelynek és barátainak eszméit oly kép lehet föltüntetni, hogy csupán egy árnyalattal látszanak különbözöknek, s ez az árnyalat mégis különböző programra vezetett. Mindjárt kezdetben oly hangok voltak hallhatók, még a pápa föltétlen tisztelői közt is, melyek úgy vélték, hogy az erkölcsök reformjával s a jámborság ápolásával be kell érni; hogy az egyháznak nem szabad az állam módján és eszközeivel uralkodni. Az apostoli élethez való tényleges visszatérést, az egyház ősalakjának helyreállítást követelték. Nem helyes e törekvéseket úgy magyarázni, hogy visszatérést jelentenek a görög egyház fokára és evvel a nyugati egyház keretéből kiesnek; nem – e szerzetesek szeme előtt pozitív pro-gramm lebegett: az egész kereszténységnek keresztényi élete. De míg régi hagyományok szerint a kereszténységnek újjáalakítása és birodalomná formálása lebegett szemük előtt, majdnem legyőzhetetlen bizalmatlansággal

viseltettek a szurrogátum irányában, melyet a római püspök kínált s elérni törekedett. Ebben a bizalmatlanságban benne rejtett az utálat minden ellen, ami az egyházban állami és jogi rendre emlékeztetett. A nyilvános jogrend s az állam ellen táplált ellenszenv ép oly jellemző a nyugati egyházra, mint amily nyilvánvaló, hogy ez ellenszenv miért hiányzik még a görög aszkétákban. De a tizenegyedik században az egyház és vezetői irányában való alázatosság sokkal erősebb volt, semhogy a reformált klérus sa szerzetesség közt konfliktusra kerülhetett volna a sor. A vezeklés szentségével az egyháznak megvolt a legerősebb eszköze, Hogy a szerzetességet is magához láncolja. Szennyezett lelkiösmerettel és tört bátorsággal hajoltak meg sokan a nagy szerzetespápa tervei I előtt. S épen azokat vonták ki a kolostor csendjéből, akik legszívesebben egész életüket Istennek szentelték volna. Tudta, hogy csak az a szerzetes fog a világ leigázásában segédkezni, aki e világot kerüli s megszabadulni igyekszik tőle. A világtól való elvonulás a világon uralkodó egyházi szolgálatában: ez a csodálatos földadat, melyet Gergely másfél évezredre megoldott. De az ő s a reformált püspökök céljai minden politika mellett szellemi célok is voltak. Csak mint ilyenek hangolták át s tüzelték föl a tömegeket a „küzdelemre, az elvilágiasodott klérus ellen való küzdelemre Itáliában, a szimonisztikus fejedelmek ellen egész Európában. Új, vallásos természetű lelkesedés mozgatta a Nyugat népeit, nevezetesen a románokat. A keresztes hadjáratok lelkesülése a tizenegyedik század szerzetesi reformmozgalmának közli vétlen gyümölcse. Az Európát ért vallásos föllendülés benne I nyilatkozik meg legelevenebben. Az egyház uralma a földön valósuljon meg. A világon uralkodó clugny-szerzetesnek eszméi járnak a keresztes vitézek előtt. S a Szent-| földről, a szent helyekről a keresztényi jámborságnak új, vagy eddig csak ritkán gyakorolt formáját hozzák magukkal – a Krisztusnak szenvedéseibe s kálváriájába való elmerülést.; A negatív aszkézis pozitív formát s új, pozitív célt nyert: benső szeretetben s teljes utánnzásban egygyéválni a Megváltóval. Egy, a szívek közt ható, személyes elem életet; kezdett önteni az önmegtágadásnak báj és cél híján való törekvésébe s ébresztgetni kezdte a szunnyadó szubjektivitást. A szerzetességnek Is, ha eleintén csak néhány kevés egyénben is, benső fellendülést adott.; RA egyidőben alapított új rendek nagy száma, különösen Franciaországban, az általános föllendülésről tesz tanúságot.; Akkor keletkezett a kartauzi, a cisztercita, a premontrei, a karmelita és sok más rend.¹⁸ De nagy szarniuk csak azt bizonyítja, hogy a szerzetesség a világegyházzal való szövetkezésében enmagát újból s újból elvesztette. Minden új rend arra törekedett, hogy a szerzetességet ielső szigorúságában helyreállítsa s az elvilágiasodásból kiszakítsa; de miközben a világegyháznak alárendeli magát, ez gyorsan lefoglalja és elhasználja^ Bizonyosága az illúzióknak, amelyekben mozogtak, hogy a rendek, melyek az eredeti szerzetesség, helyreállítása céljából alapítódnak, a püspökök előtt való meghódolásukat mindjárt alapításukkor nyomatékosan fölvtették programjukba és sajátos feladatoknak az egyház keretében s az egyház számára való megoldásáról, így a lélek ápolásáról, már eleve lemondtak. A tizenkettedik században a kereszténységnek s így a szerzetességnek az egyház iránt való vonzalma még teljesen naiv, a világon uralkodó egyház és az általa hirdetett evangélium közt fennálló ellentétességet érzik ugyan, de mindig újból a háttérbe szorítják s az egyház igényeiről és alkotmányáról szóló kritika még hatástalan. Csak oly ember nevét kell említeni, mint Bernhard de Clairvaux-é,¹⁹ hogy mintegy egyetlen képből lássuk mind a nagyot, amit az: egyház második szerzetesi reformja megteremtett, de korlátalt és illúzióit is. Úgyanaz a barát, aki kolostori cellájának csöndjében az imádatnak új nyelvén beszél, lelkét egészen a »völegény«-nek szenteli, a kereszténységnek a világról való lemondást prédikálja, a pápát meginti, hogy Péter székén a szolgálatra s nem az uralkodásra hivatott, egyszersmind rabja kora összes hierarhikus előítéleteinek s maga intézi a világon uralkodó egyház politikáját. De ép azért tehetett abban a korban a szerzetesség az egyháznak oly nagy szolgálatot, mert véle haladt. Egyházi reformot teremtett, de ez m reform végül úgy ütött ki, hogy az egyház világhatalmát megerősítette s evvel elvilágiasította. Ez volt a

meglepő, de azért mégis annyira érthető végső eredmény. A tér, melyen a világegyház s a szerzetesség újból s újból találkozott, a laikusoknak, különösen a fejedelmeknek az egyházra tartott igényei ellen való harc volt. H nyugati szerzetesség ezt a »világtól való fölszabadulás«-nak érezte s ezért e küzdelemben az egyház szolgálatába állt. Csupán, ha ezt tekintetbe vesszük, értjük meg, mikép lehetett egyazon ember abban a korban őszinte szerzetes és egyházfejedelem, mikép áltathatta vagy hagyhatta homályban magát és másokat az állam ellen való harcnak végső céljairól.

8.

Új kor tűnt föl, melyet a régi fölfogások már nem elégítettek ki. Az egyház politikai világalomra tett szert; a császárságot s a régi államrendet leigázta vagy legalább is már közel volt a győzelemhez. Az egyház tizenegyedik és tizenkettedik századbéli rettentő erőfeszítéseinek céljai és eredményei nyilvánvalók lettek. De most megmozdultak a laikusok s a nemzetek. A hierarhikus gyámságból ki akartak szabadulni. Társadalmi mozgalmakban, vallásos szekták keletkezésében, jámbor egyesülésekben, melyek nem elégedtek meg a hivatalos jámborsággal, a nemzetek s a fejedelmek abbéli kívánságában, hogy ügyeiket önállóan intézzék, új kor jelentkezett. Egy évszázadon által a világegyház gátat tudott vetni ez új kor hullámainak. A szerzetességnek egy új fölkelése segédkezett néki ebben. E fölkelést a koldulórendeknek megalapítása jelzi.

Minden szerzetesek legszeretőbbjének és legszeretreméltóbbjának, az assisi csodálatos szentnek alakja, tündöklően ragyog elé a középkor történetéből.²⁰ De mi itt nem kérdezzük, hogy milyen volt ő, hanem, hogy mi volt a célja, mikor Istennek s testvéreinek szolgálatába szegődött. Elsőbben is: meg akarta újítani az apostolok életét szegény életüknek követésében és az evangélium hirdetésében. Az evangélium hirdetésének az volt a feladata, hogy a kereszténységet vezeklésre serkentse, s valóban azzá tegye, ami a szentségek birtokának alapján már volt. A testvéreknek oly közössége alakuljon, mely az apostolok módjára, a vezeklésen, hiten és szereteten kívül mit sem bírjon, melynek ne legyen más célja, mint szolgálni és lelkeket megnyerni. Szent Ferenc nem mondta meg világos szavakkal, meddig terjedjen ez a szövetség. Nem volt politikus s nem is vette kezébe a kormányt. De íbiszen azok, akiket a szegény barátok vezeklésre intő prédikációja megnyert, nem is lehettek mássá, mint isméi szolgáló és vándorprédikátor barátokká. Ezek számára maga a szent határozott és szilárd szabályokat állított. Sem az egyeseknek, sem a szövetségnek, mely a valódi keresztényi életre társult, vagyona ne legyen. »Menj s add el mindent.« Istenben való élet, Fiával való szenvedés, emberei és teremtményei iránt való szeretet, szolgálattétel egészen a tulajdon élet fölládozásáig, a léleknek, mely csupán Megváltóját bírja, gazdagsága: ez volt szent Ferenc evangéliuma. Ha volt valaha ember, aki életében megvalósította, amit prédikált, akkor Ferenc volt az! És – ez a jellemző erre a nyugati mozgalomra – a szigorított aszkézis, a szív s az akarat vallása, ez alkalommal sem űzte ki híveit a pusztaságba s a magányba, hanem ellenkezőleg: a kereszténységet, a világot, kellett a vezeklés, lemondás és szeretet ez új, de mégis régi kereszténysége számára megnyerni. A keresztény világ – e fogalomnak a 13. század elején egész más terjedelme volt, mint a hatodikban s a tizenegyedikben. Nemcsak, mert a földrajzi látókör a Nyugat számára megtágult, hanem nagyobb mértékben azért, mivel a kisembereket s a köznépet immár hozzá kellett számítani. A nyugati szerzetesség még a tizenkettedik század végéig is egész lényegében arisztokratikus intézmény volt. A kolostor jogainak a legtöbb esetben megfelelt lakóinak magas származása. A kolostori iskolák rendszerint csak a nemesség számára voltak. A durva s a közönséges nép számára a kolostor oly idegen maradt, mint az úri kastély. Népszerű rendek általában nem, népszerű szerzetesek pedig csak kevesen voltak. Szent Ferenc a nemes kolostorvárak falait nem rontotta le, hanem kunyhókat emelt mellettük szegények s gazdagok számára. Ilykép visszaadta az evangéliumot a népnek, melynek eddig csak papja s szentsége volt. De az assisi szent az egyháznak s a pápának legalázatosabb fia volt. Az egyház szolgálatában dolgozott. Így a szerzetességnek –

mert amit alapított, akarata ellenére szerzetességgé lőn – elsősorban sajátos föladatakat adott az egész kereszténység számára, de az egyház ölének; mert az egyházzal való gondoskodás, az üdvösségről való gondoskodás. Clugnynek s szerzeteseinek reformja a papságnak szólt, Szent Ferenc nem ismert különbségeket. Túlzás nélkül mondhatjuk: nem akart új szerzetesrendet alapítani – a világot akarta átalakítani; azt akarta, hogy a világ szép kertté váljon, melyet Istenben élő, Krisztust követő, igénytelen emberek laknak. A szeretet a legtágabb látókört adta néki; fantáziája a kemény aszkézis alatt nem vadult el és sivárrá sem vált; mindvégig erős és izmos volt benne az akarat, hogy az egyháznak! s a kereszténységnek szolgáljon, jóllehet fájdalommal kellett már látnia, miképp javította s szűkítette alkotását az egyház!. Százerek özönlöttek feléje. De mit számítottak ezek, ahol milliókról volt szó? Hogy a tulajdonképeni szerzetesrend mellett az u. n. tertiarus szövetség²¹ is fölszínre került, egyrészt természetesen azt bizonyítja, hogy ezt az evangéliumot nem lehet engedelmények nélkül az emberi társadalomban keresztülvinni, másrészt azonban világító jele a franciskánus prédikáció mély hatásának. A tertiarusok megmaradtak a világi hivatásban, a házasságban, s a tulajdon birtokában; de amennyire lehetséges, hozzáilleszkedtek a szerzetesi élethez, a nyilvános élettől, föladataitól és kötelességeitől, tartózkodtak, s amennyire képesek voltak rá, jámbor műveknek szentelték magukat. Ez az intézmény, mely »alapító« nélkül alakult, a franciskánus mozgalom egyetemes jellegének döntő bizonyossága. Szekták előzték meg; de ez a mozgalom hű maradt az egyházhoz. Sőt e mozgalom fölébresztette a laikusok érdeklődését az egyház élete és szentségei iránt; az a halk gondolat nyilatkozott itt meg, hogy az egyház iránt őszintén engedelmes és bensőleg jámbor laikus a legmagasabb javakban részesedik, melyeket az egyház közvetíthet. Egy kettős, értékre különböző erkölcsiségről való fölfogás innen könnyen átalakulhatott a másik elviselhetőbb, csupán minőségében különböző fölfogássá. A m l u n k á s keresztényi élet a szemlélődővel egy-értékű lehet; ez utóbbi csupán a közvetlenebbik út az üdvösséghez.

Egy a Krisztusnak adott lelken újrahangelődött jámborság indult ki Assisiből és lett úrrá az egyházon. Fölébredt a vallásos egyéniség és szabadság; a kereszténység mint vallás lépjen jogainak birtokába az erkölcsben s a politikában való elkorcsosulásával szemben. A középkor legszebb egyházi énekei, a leghatalmasabb prédikációk a franciskánusoktól s a velük rokon dominikánusoktól származnak. De a művészetnek s a tudománynak is új lendületet adtak. A tizenharmadik század összes nagy skolasztikusai, aquinói Tamás, Bonaventura, Albertus kolduló barátok voltak.²² Az olasz iskola leggyönyörűbb festményeit az új szellem inspirálta, a Krisztus szenvedéseibe való elmélyedésnek, boldog szomorúságnak és világfenséges erőnek szelleme. Dante, Giotto, Tauler s Regensburgi Berthold²³ keresztényi érzésükkel, gondolkodásukkal és alkotásukkal a koldulórendek vallásos eszméiben éltek. De ami többet mond – ezek a szerzetesek leszálltak a néphez s az egyes emberekhez. Látták szenvedésüket, hallották panaszukat. A néppel éltek, nyelvén prédikáltak s érthető vigasztalást nyújtottak néki. Amire eddig szentség és kultusz nem volt képes a rendek miszticizmusa akarta megteremteni: az idvezülés bizonyosságát; de nem az egyházi kegyhelyeken kívül. A szem tanulja meg, hogy a Megváltót lássa, a lélek jusson jelenlétének érzéki benyomásai által békéhez. De a »teológia«, mely itt keletkezett, a világ felett álló, Istenében biztos lélek vallásos szabadságát és boldogságát is hirdette. E gondolattal a teológia, ha nem is kezdte meg az evangélikus reformációt, de legalább útját egyengette.

A tizenharmadik században az egyház a koldulórendek segítségével, melyeket szolgálatába rendelt, fenn tudta magát tartani uralmának magaslatán. Visszanyerte hívóinak kedélyét, de a szerzetesek munkássága által egyszersmind teljessé tette és rendezte enenbirtokát, mely világi javakból, tudományból, művészetből és jogból állt. Akkor záródott le a kánoni törvénykönyv, mely az élet összes viszonyait az egyházi világuralomnak s egy az egyház szolgálatában álló aszkézisnek szempontjából szabályozza. A civilizált államokban ma már nincs érvényben, de nézetei ma még utólag is hatnak. Sokkal nagyobb mértékben függ még ma is a filozófia, a

teológia s még a társadalmi politika is attól a gondolkodásmódtól, mely a tizenharmadik század szerzetesrendjeiben nagy skolasztikus rendszerek virtuóz kialakulására vezetett. Továbbá a koldulószerzetesek segítségével az egyház úrrá tudott lenni a szektákat alkotó mozgalmakon, melyek a laikusokat elragadták. A szerzetesek haragos buzgalommal győzték le a tizenharmadik század eretnek, de szabadszellemű és evangéliumi mozgalmait is. Ilyképp itt is közös volt az ügyük a világon uralkodó egyházzal, a politika s a kard egyházával; sőt a világi klérussal szemben épenséggel a legnagyobb kedvezményeket élvező pápai papság lettek. A pápák gazdag előjogokat adtak nekik; mindenütt joguk volt a szabályszerű egyházi vezetésbe s lelkészségbe beleavatkozni. A koldulórendekben a római pápa eszközt teremtett magának arra, hogy a nemzeti egyházakat szorosabban fűzze székéhez s hogy a püspökök önállóságát megtörje. Ilyképp a legnagyobb részük volt a katolikus egyháznak romanizálásában Európában és a régebben alapított rendeket is, melyek a benediktinus törvényekből alakultak ki, nagymértékben befolyásolták. De ők is ép oly gyorsan világiasodtak el, mint bármely megelőző rend. A világegyházzal kötött szövetség ez alkalommal is halálos lett a szerzetességre. A szövetség mindjárt eleinte igen szilárd volt – szt. Ferencnek mintegy a végzetbe kellett belenyugodnia – s annál akutabb volt a pusztulás. Ami arra volt hivatva, hogy őket a világ fölé emelje: a szegénység, csak alkalmat adott az elvilágiasodásra azoknak, akik nem vették komolyan. Kénytelenek voltak a tömegek durvaságára, babonájára és tehetetlenségére spekulálni s maguk is durvák, babonások és tehetetlenek lettek.

De a magas ideál, melyet szt. Ferenc mutatott a kereszténységnek, nem pusztulhatott el anélkül, hogy az általa alapított rendben s az egyházban mély izgalmat ne keltsen. Mikor a rendben az egyik párt a szegénység szigorú szabályainak enyhítését követelte, egy másik, a mesterhez hű párt emelkedett föl, hogy e szabályokat megvédje. Mikor a pápák az előbbieknél álltak, a buzgók kritikájukkal a pápaság s a világon uralkodó egyház ellen fordultak. A szerzetesség köréből már régóta hangzottak föl itt-amott panaszok az egyház eldurvulásáról; de mindig elnémultak. Az egyháznak az államok és igényeik ellen folytatott küzdelme eddig mindig arra csábította a szerzetességet, hogy az egyház programjában saját programja megvalósulásának kezdetét lássa. Most azonban fölébredt a gondolat, mely mindig szunnyadt a szerzetességben s melyet mindig újból elnyomtak. Az egyházzal s a pápasággal kötött szövetséget széttépték. Az ősrégi, apokaliptikus eszmék föltámadtak; a pápák egyháza olybá tűnt, mint a Babel, az antikrisztus birodalma, mely az igazi kereszténységet meghamisító tta. A kereszténység egész története hirtelen rettentő sülyedés világában tűnt föl, a pápában nem látták immár szt. Péter utódját, hanem Constantinus örökösét. Reménytelen dolog volt az egyházat visszatérésre serkenteni. Csupán a szellemnek új kinyilatkoztatása tudott itt menteni, s így a keresztényi tökéletesség eljövendő, örök evangéliumára várakoztak. Az egyház e veszedelmes mozgalmat összes eszközeivel elnyomta. Eretnekségnek ítélte, amit a franciskánusok Krisztusnak s az apostoloknak szegénységéről tanítottak és meghódolást követelt. Elkeseredett küzdelem volt a következő. A kereszténység új színjátékot látott: a világon uralkodó egyház küzdelmét a világtól való elvonulás támadásaival szemben. A spirituálisok²⁴ oly emberek bátorságával, akik mindent feláldoztak, prédikálták a pápának s a püspököknek a szegénységet s prédikációjukat a máglyán pecsételték meg. A tizennegyedik század végén győzedelmesen és változatlanul került ki az egyház a szegénységgel való küzdelméből. Ilyképp a középkor végén egy rettentő válság alakjában mégegyszer napfényre került a szunnyadó, mindig újból elpalástolt elvi ellentét az egyház céljai s a szerzetesség céljai között. De a szerzetesség vereséget szenvedett.; A koldulórendek megalapítása a középkori szerzetesség utolsó, nagyszerű kísérlete volt, hogy magát és ideáljait az egész egyházban győzelemre vigye s az egyház történetével és alkotmányával mégse szakítson. De a Ferenc-rend két irányban fejlődött. Az egyik irány mindjárt kezdetben megvált eredeti ideáljától, az egyháznak teljesen alárendelte magát s azonnal elvilágiasodott, a másik arra

törekedett, hogy ideálját megőrizze, még az egyházzal magával is szembeállította, rajongó mozgalmakban merült ki, míg végleg elpusztult. E fejlődés tragikuma teljesnek tetszik, de talán meg is szűnik, ha tekintetbe vesszük, hogy az egyház alól emancipálódó rend egyes tagjai az államnál kerestek menedéket s az egyháznak már általában nem, vagy csak részben elismert igényeivel szemben az államnak s rendjének önállóságát védelmezték. A Hohenstaufok alkotmánytanát a tizennegyedik században franciskánusok okolták meg tudományosan. E csodálatos változás arra tanít, hogy a nyugati szerzetesség nem képes a társadalmi hatalmakhoz való szoros csatlakozás nélkül huzamos ideig fennmaradni. Még az államot is fölkeresi, ha az egyház el van zárva előle. De ez a mozgalom csupán múló természetű volt. A, tizenötödik században halálos csönd van az egyháznak teljesen meghódolt rendben; az erőtlen reformtörekvések nem teremtettek új életet. A renaissance korában úgy látszott, – néhány tiszteletreméltó kivételtől eltekintve – hogy a szerzetesség lustaságra és haszontalanságra kárhoztatta magát. S az új kultúra, melynek hordozói persze gyakran egész gúnyjukat kiontották a tudatlan, szolgálilag-alázatos, kétszínű szerzetesnepségen, mégsem volt teljesen ellensége az aszkétikus ideáloknak. Sőt inkább újból fölmerült a bölcs és jámbor ember képe, aki a menny csendes szemlélésének élvezetébe, de a nap lármájától békességesen elvonulva a világba is lemerül, kinek mire sincs szüksége, mert lelkében mindene megvan. Sőt a kísérletet is megtették, hogy ezt az ideált a kolostori élet hagyományos formáiban megvalósítsák s nem mindenütt vallottak kudarcot. De csak kevés egyéniségnek sikerült a szerzetesi törvényeket Cicero és Plató, tanulmányozásával összeegyeztetni s mindkettőnek eleget tenni. A világot ismerő tudós, aki íróasztalánál a sztoikus egykedvűségért vagy a franciskánus igénytelenségért lelkesült legkevésbé sem volt szerzetes, s az egyház az összes klasszikus és épületes értekezések ellenére is olyan maradt, amilyen volt. A szegény nép, most is, mint akkor, mielőtt szt. Ferenc megmutatta néki az utat, mindennemű jámbor és lelkes egyesülésben kereste üdvözülésének biztosítását; ez egyesülések időnként hasznára voltak az: egyháznak, de állandóan veszélyeztették.

Mi volt még hátra? H szerzetességnek mely alakja volt még mind e kísérletek után hátra? Egy sem, vagy inkább még egy, mely valójában már nem is az, s mégis a nyugati szerzetesség legutolsó szava s /bizonyos értelemben hiteles szava is lett. Lehetséges volt az aszkézis s az egyházi szolgálattétel viszonyát eleve megfordítani, arra, mi a nyugati szerzetességnek mindenha szeme előtt lebegett, de ami után mindig csak habozással nyúltak, mint magaóhajtotta legmagasabb célra irányítani a pillantást; lehetséges volt az aszkéták egyesülése helyett, melynek egyházi törekvései voltak, oly társaságot alapítani, melynek ne legyen más célja, mint az egyház uralmát támogatni és kiterjeszteni. A spanyol Loyola Ignácot²⁵ illeti a dicsőség, hogy ezt a lehetőséget felfedezte, hogy a történet útmutatását megértette. Alkotása, a jezsuitarend, melyet a reformációval szembeállított, a szó legrégebb értelmében nem szerzetesség, sőt épenséggel tiltakozás egy Antonius vagy szt. Ferenc, szerzetességével szemben. Igaz, hogy a jezsuitarend a régi rendek összes szabályaival föl van szerelve; de benne az a legmagasabb elv, amit az előbbi rendek bizonytalanul tekintettek céljuknak, vagy a körülmények hatása alatt csak kelleetlenül vállaltak magukra. A jezsuitarendben aszkézis és világtól való elvonulás csak eszköz a célra. A világtól való megválás csak annyira terjed, amennyire, mint ilyen, a világalomra hasznos, az egyház által való politikai világalomra; mert a bevallott cél az egyház világalma. Vallásos képzeletet, műveltséget és műveletlenséget, fényt és szerénységet, politikát és együgyűséget – mindent felhasznál e rend, hogy elérje a célt, melynek magát szentelte. Benne a nyugati katolikus egyház a szerzetességet mintegy semlegessé tette és oly fordulatot adott néki, mellyel saját céljait az övéivel azonosította. S mindamelllett még ez a rend sem az okoskodó, számító ész munkája. Keletkeztek nagyfokú lelkesedés produktuma volt, egy lelkesedésé, mely azonban attól az egyháztól jött, amelyik immár minden evangélikus reformációt elutasított magától, mely elhatározta, hogy abban az alakjában marad fenn, melyet egy hosszú történet útján neki

a világbölcsesség s a politika adott.

A jezsuitarend másrészt a nyugati szerzetesség utolsó hiteles szava. Keletkezése, de neme is teljesen azon a vonalon van, mely sz. Benedektől Clugny-hez, s onnan a koldulórendekhez vezetett. A jezsuitarend megoldotta a problémákat, melyeket ez utóbbiak nem tudtak megoldani s elérte a célokat, melyeket ők maguk elé tűztek. Újrahangolt jámborságot szült, számára sajátos kifejezésmódot s elsajátítási módszert teremtett, az egész katolikus kereszténységhez fordult vele és győzött, A laikusokban érdeklődést tudott kelteni az egyház iránt s azt, mit eddig meg nem közelíthettek, miszticizmusával hozzáférhetővé tette számukra. Áthatolt az egész egyházi életnek minden területén s a hívőket a pápa zsámolyához hozta. De a rend nem követett csupán folyton-folyvást önálló feladatokat az egyházban, hanem az egyháztól való függetlenségét is bizonyos mértékben meg tudta őrizni. Amint nem egyszer korrigálta a pápák politikáját a pápaság programja értelmében, hasonlóképp uralkodik ma kereszténységével, fantasztikusan-érzéki kultuszával s politikai erkölcsével az egyházon. Sohasem vált az egyház keretében holt eszközzé, az előbbi rendek módjára nem is zsugorodott jelentéktelenné. Ez a rend nem alakult át egyházi intézménnyé, hanem az egyház került a jezsuiták uralma alá. A szerzetesség tényleg győzedelmeskedett a nyugati világegyházon.

A szerzetesség győzött – de minő szerzetesség? Nem szt. Ferenc szerzetessége, hanem olyan, mely előbb a világegyház programját a magáévá tette s evvel lényegét fosztotta ki s dobta el faágától. Aszkézis s világról való lemondás itt a politika formájává és eszközévé lett; érzéki miszticizmus és diplomácia lépett az együgyű jámborság s erkölcsi fegyelem helyébe. Anyagilag e szerzetesség csupán avval igazolhatja valóságát, hogy az államokkal s kultúrfejlődésükkel ellentétben ájl s hogy az: egyéniséget kevésre becsüli. A jezsuitarend uralma alatt az egyház egész sajátlagosan és véglegesen elvilágiasodott; a világgal, a történettel s a művelődéssel saját világi birtokát, a középkor hagyatékát állítja szembe, Ha az egyháznak a modern állammal szemben elfoglalt negatív álláspontját úgy tekintjük, mint világotkerülő érzésének kifejezését, akkor az egyházban tényleg győzött a szerzetesség; de ha a módban, mellyel az egyház ma ez álláspontját megőrzi, lényeges elvilágiasodást látunk, akkor épen a jezsuita szerzetességet kell érte felelőssé tenni, A többi rend mint történeti tényező alig számít már. A jezsuitarend úgy a régebbieket, mint az újabbakat kivétel nélkül befolyásolta, A trappisták módjára visszatérhetnek a keleti hallgatagsághoz, egyesek közülük az egyptomi szerzetesek módjára még az egyházi tudományt is bizalmatlanul nézhetik s ellene munkálhatnak, folytathatják világ s askézis közt megoszlott életüket s a társadalmi segítségnyújtásban s egyesek megmentésében kiválót is alkothatnak – de immár nem történeti tényezők, A jezsuiták sa – kongregációk váltották fel őket, e rugalmas és simulékony alkotások, melyekben a jezsuitarend szelleme a modern társadalom szükségeivel és intézményeivel szövetkezett, A Jézus társaságának szellemében vezetett kongregációk s az ugyané szellemben működő megannyi »szabad« katolikus egyesület, mely világi és papi, szabad s megkötött! lehet, valójában a modern katolikus szerzetesség.

A nyugati egyházban, mely erkölcsi és politikai célokat tűzött maga elé, az eredeti szerzetességnek s ideáljainak huzamosb ideig csak tört sikere lehetett, Amennyiben elhatározta, hogy az egyház világfeladatában részt vesz, egyházi társulattá kellett alakulnia, mely a világtól való szabadságát a kultúrával s a történettel szemben való világi, politikai reakcióval igazolja s ezért az egyház elvilágiasodását befejezte, A keleti szerzetesség megőrizte önállóságát, de sivárrá vált, a nyugati szerzetesség ható maradt, de megürült. Amott kudarcot vallott, mert azt hitte, hogy a világ irányában az erkölcsi feladatokat elhanyagolhatja, itt vereséget szenvedett, mert az egyháznak rendelte magát alá, a mely a vallást s az erkölcsiséget a politika szolgálatába szegődttette. De itt is, ott is az egyház teremtette meg a szerzetességet s alkotta meg ideáljait, Ezért úgy Keleten, mint Nyugaton, mindenestre hosszú ingadozás és nehéz válság után, a szerzetesség végül az egyházi szokás s az egyházi

empirizmus öre lett. Eredeti céljai ilykép ellenkezőjükre változtak,

Ma még békességet nyújthat a szerzetesség egyes, a világban kimerült embereknek; de a történet a szerzetességet meghaladva Luther prédikációjára mutat, mely szerint az az ember kezdi meg Krisztus követését, aki hivatásában és helyzetében hit és szolgáló szeretet által Isten birodalmán munkálkodik. Ez az ideál sem földi egyszerűen az evangéliumi ige tartalmát; de megadja az irányt, melyben a keresztény embernek haladnia kell és biztosítja a magaáztatás és a hazugság ellen, Ezt is, mint minden ideált, avval a célzattal állították föl, hogy egy túrhetetlen szükségét megszüntessen, s nemsokára ez is elvilágiasodott s meghamisított, mint az előbbiek. De Wa nem kivan egyéb lenni, mint annak bevallása, hogy az evangélium-mutatta élet tökéletességét senki el nem éri, s ha annak a kifejezése, hogy a keresztény ember minden helyzetben számíthat az isteni segítségre és kegyelemre, akkor ez az ideál a gyengének ereje lesz s a vallások küzdelmében; a béke jeléül is szolgálhat.

A FORDÍTÓ JEGYZETEI

A szerzetesség történetének összes részleteiről bő adatokat és irodalmat ad Heimbücher: »Die Orden lu. Kongregationen der kath¹. Kirche« (3 kötet. IL kiadás. Paderborn, Schöningh, 1908.)

¹ A montanizmus nevét Montanustól nyerte, aki 150 körül Phrygiában tűnt föl. Önkívületi állapotában az egyház romlottságát kárhóztatta s Krisztus közeli eljövételét hirdette. A mozgalom az 5. századig terjed.

² Origenes (185–254), görög egyházatyja, alexandriai Kelemen nagy tanítványa, aM a kereszténységet a görög filozófiával összhangba hozta s ilykép a keresztény teológiának alapját megvetette. Számos szentírást magyarázó, apologetikai s erkölcsi tartalmú munka szerzője. Legismertebb műve a »Kata Kelzú« c. vitairat, melyben egy Celsus nevű szerző »Alétész logosz« (Igaz szó) c. a kereszténységet támadó munkáját (megjelent 180 körül) részletesen megcáfolja. Tanítványa, Gregorius Tháümaturgus (»a csodatévő«), (213–270) mesterének emlékét hjálabeszédben (panegyricus) örökítette meg.

³ Az arianizmus (alapítója Hrius, 280-336), azt tanítja, hogy Krisztus Atyjához csupán »lényegileg hasonlatos« (»homoiúziosz«), Atyjának teremtménye s így nem él öröktől fogva. A nicaei Zsinaton (325) az arianizmussal szemben az Athanasius püspök-képviselte ortodox (igazhitű) irány győzött, mely szerint Krisztus Atyjának gyermeke s nem teremtménye, öröktől fogva él és Atyjával »lényegileg azonos« (»homoiúziosz«). Az arianizmus csak a 7. században szűnt meg.

⁴ A maniheizmust Mani (†277) alapította meg, aki a keresztény világnézetet dualisztikus perzsa és buddhista tanokkal elegyítette. Hívei a legteljesebb aszkézisben éltek. A szekta, melynek a gyermek szt. Ágoston is tagja volt, a középkorig fönmaradt.

⁵ Tyrannius Rufinus-nak¹ († 410) számos fordítását és eredeti munkáját ismerjük. Barátjával, majd ellenfelével, Sophronius Eusebius Hieronymus-szal (szt. Jeromos 340-420) számos, nagy „utat tesz s kolostort is alapít. Hieronymus a »Vulgata«-nak, a héber eredeti után készült bibliafordításnak szerzője. A »Vulgata« mindmáig a nyugati egyház általánosan elfogadott szövege.

⁶ Sulpicius Severus (365-425), megírja a világ történetét a teremtéstől saját koráig s tours-szt. Márton életét.

⁷ Martin de Tours (Tours-Î szt. Márton; f 397) Galliában mintegy 360 kolostort alapít.

⁸ Szt. Ágoston (Augustinus; 354–430) Numídiában születik, elébb pogány, majd megkeresztelkedik, Milanóban Ambrosius alatt tanár. Hippóban (Afrika) mint püspök fejezi be életét. Két leghíresebb munkája: a »Confessiones« (Vallomások), melyben önéletrajzát írja meg csodálatos művészettel sa »Civitas Dei« (Isten állama, melyre itt Harnack céloz.

⁹ Magyarul: A görögök ingyencséből, a gallok természettől falánkak.

¹⁰ Quintus Septimius Florus Tertullianus (160-250). Főművében, az »Apologeticus«-ban a

kereszténységet az állam üldözésével szemben védelmezi,

¹¹ A hiliazmus hívei – szt. János Apokalipszisének nézetére hivatkozván – azt vallották, hogy e világon próbaidő leteltével a boldogságnak ezer évig tartó birodalma (hiliász: görögül »ezer«) fog elkövetkezni.

¹² Nursiai szt. Benedek (480-543). Montecasino-ban (Olaszország) megalapítja a róla elnevezett rendet Regulái mindmáig érvényben vannak,

¹⁸ (Nagy) Gergely pápa (540-604) világi pályafutásról, nagy vagyonról mond le, hogy magát teljesen az egyháznak s a szerzetességnek szentelje. Mint író jelentékeny működést fejt ki. A bizánci támadásokat erős kézzel veri vissza; a középkori értelemben vett pápaság megalapítója,

¹⁴ Magnus Aurellus Cassiodorus Serietor (485–573), Nagy Theodorik minisztere, hatvanéves korában kolostort alapít. Enciklopédikus és történeti művek szerzője.

¹⁵ S z t. B o n i f á c u s (680-755), angol származású szerzetes, ki mint pápai küldött a frankokat keresztény hitre téríti. A fuldai kolostor megalapítója,

¹⁸ A t i a n e-i szt. B e n e d e k († 821) megkezdi a szerzetesség reformálását; a Benedekrend szabályait összegyűjti és megszigorítja.

¹⁷ A clugny-kolostor (Burgund) tagjainak sorából válik ki Hildebrand, később VII. Gergely pápa (1073-1085), kinek minden törekvése az egyház reformjára irányul, nevezetesen a cölibátusra (papi nőtlenség) s a s z i m oniának „(az egyházi tisztségek megvásárlása) és a világiak investitúra jogának (a püspökök beiktatása) megszüntetésére. IV. Henrikkel folytatott investitúra háborúját a wormszi Konkordaten (1122) fejezi be, melyet II. Calixtus V. Henrikkel köt s mely a clugny-i reformmozgalomnak a világi hatalmak felett való teljes győzelmét jelenti.

¹⁸ A kartauziak rendjét kölni szt. Brúnó a Chartreuse-ben (Grenoble mellett) 1086-ban, a ciszterciák rendjét Róbert apát Citeaux-ban (Cistercium) Dijon mellett, 1098-ban, a premonstreiek rendjét Norbert, Prémontré völgyében, Dijon mellett 1120-ban s végül a karmeliták rendjét egy Berthold nevű keresztes vitéz a Karmel hegyén» a Szentföldön 1156-ban alapította,

¹⁹ Bernhard de Clair v aux (1091-1153), a ciszterciék clairvaux-rendházának apátja. A legnagyobb hatalomnak birtokában jelentős hatással van korára. A második keresztes hadjárat kezdeményezője. Lelkesen küzd a klérus s a szerzetesség reformjáért. Főműve a III. Eugenius pápához írt »De consideratione« (»Az elmélekedésről«), amelyre Harnack céloz.

²⁰ Assisi-i szt. Ferenc, született 1182-ben. Atyja jómódú kereskedő volt. Mint serdülő ifjú isteni sugallatra megvált családjától és vagyonától s elhatározza, hogy teljes szegénységben fogja az Úr birodalmát hirdetni. 1209-ben alapítja meg a róla elnevezett társulatot, 1212-ben pedig megalakul az ő szellemében működő Klarissza-rend. (Első főnöknője szt. Klára). Mindkét rend szabályait szt. Ferenc írja meg. 1219-ben III. Honorius pápa elismeri a rendet, melyhez csakhamar egy harmadik rend is járul. (L. 21. j.) 1224-ben Alverniában megjelennek a szent testén a Megváltó sebhelyei (stigmata). 1226, október 3-án az assisi- Portiuncula-templomban érte utol szent Ferencet »testvére«, a halál, melyet boldogan várt. Ajkán legszebb dalával, a Naphoz intézett ódával, szenderült jobblétre. – Gyönyörű életét híve és rendtársa; Thomas da Celano óta számtalanszor megírták. Legújabb, kitűnő életrajza a dán Joergensen műve. Franciául (Saint Francois d'Assise, Paris, Per-rin 1909) és németül is megjelent (Herder Freiburg, 19.10).

²¹ A t e r t á r i u s - r e n d, sz. Ferenc h a r m a d b rendje a világiak számára. (Az első kettőt lásd 20. j.)

²² Aquinói szt. XatnâS (1225-1274) Főműve a »Summa theologica«; Bonaventura szt. János (1221-1274) és Nagy Albertus (1193-1280), szt. Tamás mestere,

²³ Dante (1265-1321) a Divina Commedia szerzője; Giotto (1276-1336) szt. Ferenc életének festője; Johannes Tauler (1290-1361) misztikus; számos prédikáció szerzője;

Regensburgi Berthold († 1272) prédikátor.

²⁴ Az engedékenyebb párt neve: fratres de communitate, a törvények mellett kitartó párté: spirituales, zelatores.

²⁵ Don Innigo Lopez; de Recalda, a Loyola-házból (1491-1556) mint katona a harcban megsebesül s betegágyán elhatározza, hogy szt. Ferenc nyomdokaiba lép, III, Pál pápa 1540-ben jóváhagyja a Jezsuitarend szabályait. 1773-ban a rend a pápa rendeletére megszűnik, 1814-ben azonban újból visszaállítják. Loyoláról és a Jezsuitarendről kitűnően tájékoztat Boehmer könyve, »Die Jesuiten« (franciára is lefordították).